

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра нової та новітньої історії

Пояснювальна записка

до дипломної роботи

БАКАЛАВР

на тему: «Слобожанське село Леміщине в 1929-1945 рр.:
колективізація, голодомор, терор, війна та життєві практики»

Виконала: студентка V курсу
заочної форми навчання
напрям підготовки (спеціальності)
032 – історія та археологія
Хрякова Надія Олегівна

Керівник: кандидат історичних
наук, старший викладач
Журавльов Денис
Володимирович

Рецензент: доктор історичних
наук, професор
Посохова Людмила
Юріївна

Харків – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ГОСПОДАРСЬКЕ, СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ТА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СЕЛЯН ЛЕМЩИНОГО В 1929-1941 РР.....	14
1.1. Здобутки та втрати колективізації.....	14
1.2. Терор на селі та трагічна доля «куркуля».....	26
1.3. Голодомор – чорна сторінка українського села.....	34
РОЗДІЛ II. СЛОБОЖАНСЬКЕ СЕЛО ЛЕМЩИНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	43
2.1. Лемщину напередодні війни.....	43
2.2. Початок війни та окупаційний режим у слобожанському селі: перебіг подій та повсякдення.....	49
2.3. Визволення. Вшанування пам'яті про війну.....	60
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	72
ДОДАТКИ.....	78

ВСТУП

Дипломна робота «Слобожанське село Леміщине в 1929-1945 рр.: колективізація, голодомор, терор, війна та життєві практики» – це дослідження історії моєї малої батьківщини – села Леміщине Богодухівського району Харківської області в роки колективізації, репресій та Другої світової війни.

Роки сталінізму на селі та Друга світова війна, безумовно, є одними з найбільш висвітлених тем в історичній науці. Достатньо уваги цим подіям приділяли вітчизняні історики як радянського періоду, так і вчені років незалежності. І якщо в радянський період у вивченні історії було багато білих плям, замовчувань, а події висвітлювались у відповідності з комуністичною ідеологією, то в часи незалежності зникли ідеологічні обмеження, і історики змогли розглянути багато недосліджених питань, по-новому переосмислити трагедію українського народу у роки колективізації та війни. Однак життя «маленької» людини-мешканця села, історія сільського повсякдення в роки створення колгоспної системи та воєнного лихоліття залишається все ще мало дослідженою, здебільшого ця тема знайшла своє відображення в краєзнавчих розвідках. Але саме через відображення переплетіння долі пересічних людей можна скласти повну картину життя та бідувань нашого народу в ці часи, народу, який зрештою опинивсь між молотом сталінської та ковадлом гітлерівської тоталітарної держав. І без належного висвітлення життя простої людини в складні роки сталінських перетворень та світової війни історію не можна вважати остаточно дослідженою.

Актуальність дослідження також полягає у тому, що в радянські часи історія розглядалася через призму марксистської ідеології, тому лише з часів незалежності з'явилися всі необхідні можливості для вивчення повсякденності без заангажованості та «розчинення» в історії ідеального комуністичного ладу. Тому вивчення «білих плям» історії, які не були досліджені, допомагає більш глибоко проникнути в історичний процес та по-новому поглянути на нього, відчувати себе у вирі історичних подій, як це зміг продемонструвати у своїй

роботі відомий дослідник Ле Руа Ладюрі. Важливо, що вивчення селянського життя на соціально-економічному й політичному тлі, у взаємозв'язку з іншими важливими суспільними подіями на прикладі села Леміщине, може допомогти встановити взаємозв'язки макро- і мікроісторії, що є актуальним в сучасних історичних розробках та все ще потребує нових досліджень.

Об'єкт роботи – село Леміщине в роки колективізації, репресій на селі та Другої світової війни.

Предметом дослідження села Леміщиного в 1929-1945 рр. стало господарське, суспільне та культурне життя селян Леміщиного в аспекті історичних подій колективізації, голодомору, репресій та Другої світової війни, а також події повсякденного життя.

Хронологічні межі дослідження: з 1929 року (з пленуму ЦК ВКП(б), тобто Центрального комітету Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків), який взяв курс на суцільну прискорену колективізацію) до 1945 року (закінчення радянсько-німецької війни).

Територіальні межі дослідження: село Леміщине Богодухівського району Харківської області, Україна (в 1929-1945 рр. – Золочівського району Харківської області). Зважаючи на історичне територіальне районування, що впливає на особливості історичних процесів, то село Леміщине слід розглядати в межах Слобожанщини – історико-географічного регіону на сході України та суміжної території Росії, який в сучасних межах охоплює центрально-південну частину Сумської області, Харківську область, північну частину Луганської області та північно-східну частину Донецької області, західну, центральну, східну, південну частини Білгородської, південні частини Воронізької та Курської областей.

Історіографію, яка стосується теми дослідження, можна згрупувати за проблемно-хронологічним принципом. Робота обмежується хронологічними рамками років колективізації та Другої світової війни, і це впливає на наявну джерельну базу, яку можна поділити на дослідження цього періоду в радянські часи, в роки незалежності та західних дослідників.

В цілому слід зазначити, що з огляду на вузьконаправлену тему роботи, якогось універсального видання, яке б її повністю розкривало, дотепер не

існує. Це пояснюється тим, що історія села Леміщиного наразі пишеться вперше і значна частина літератури та джерел містять лише окремі факти, що так чи інакше стосуються його історії в 1929-45 рр. Аналізуючи літературу, можна відзначити, що загальні процеси, які відбувалися на території УРСР, мали значний вплив і на історичні явища окремого села. Вищезазначене допомогло у комплексному висвітленні подій колективізації, репресій та Другої світової війни на селі.

У дослідженні використана незначна кількість наукової літератури радянської доби, зважаючи на наявність більш сучасних та актуальних досліджень. Вагомою для даної роботи стала праця М. Катуківа «На острие главного удара»¹, яка містить у собі спогади автора про події, пов'язані з вигнанням німецьких окупантів у 1943 році з нашого краю. Також деякі відомості містяться у воєнних мемуарах А. Гетмана «Танки идут на Берлин»². Ще однією роботою, на яку слід звернути увагу, є «История Второй мировой войны 1939-1945» в 12 т.³, яка є комплексним та ґрунтовним дослідженням подій Другої світової війни.

Центральне місце в дослідженні займають роботи, які були написані в часи незалежності України. Так, огляд сучасної літератури з теми слід розпочати з близької за змістом і об'єктом дослідження – праці Л. Кобця «Чорні сторінки історії Писарівки»⁴, де він розповідає про трагічну долю сусіднього села Писарівка в роки Голодомору в Україні. В цій краєзнавчій роботі також містяться відомості і про сусідні населені пункти, зокрема мова йде і про село Леміщине.

У роботі також було використано видання «Золочів. Історико-краєзнавчий нарис»⁵. Це місцеве краєзнавче видання, що містить відомості про населений пункт, який до адміністративної реформи останніх років в Україні був районним центром, до якого територіально входило Леміщине (відповідно до постанови ВРУ «Про утворення та ліквідацію районів» від 17

¹ Катуків М.Е. На острие главного удара. М.:Воениздат. 1974. 429с.

² Гетман А.Л. Танки идут на Берлин. М.: Наука, 1973. 392 с.

³ История Второй мировой войны 1939-1945: в 12 т. / Гл. ред. А.А. Гречко. М.: Воениздат. Т.6. 1976. 552 с.

⁴ Кобець Л.С. Чорні сторінки історії Писарівки. Золочів: Золочівська друкарня. 61 с

⁵ Григоренко П., Соколовський В., Шаповалов М. Золочів: Історико-краєзнавчий нарис. Харків: Прапор, 1977. 64 с.

липня 2020 р. № 807-IX Золочівський район увійшов до складу Богодухівського), є багатим джерелом інформації про події, що розглядаються у роботі.

Ще однією роботою, що заслуговує на увагу, є праця М. Твердохліба «Слобожанський хутір в роки воєнного лихоліття»¹. Автор розглядає історію в роки війни географічно близького (5 км) села Гур'їв Золочівського району. І хоча видання за змістом більше належить до мемуарів, ніж до історичної розвідки, автор наводить, спираючись на дані ДАХО, цінні відомості про заходи окупаційної влади в селах району.

Багатим джерелом інформації про події повсякденного життя стала колективна монографія «Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя»².

Ґрунтовні дослідження періоду, який розглядається належать таким історикам: Н. Бем³, Г. Горинь⁴, В. Косик⁵, П. Панченко та В. Шмарчук⁶, О. Перехрест⁷, О. Стасюк⁸, І. Шульга⁹. Їхні роботи розкривають особливості змін на селі внаслідок колективізації, голодомору, розкуркулення, Другої світової війни. Саме завдяки дослідженню праць вчених та науковців вдалося прослідкувати особливості перетворення українського селянина на колгоспника.

Окремо слід звернути увагу на праці іноземних дослідників, які теж ґрунтовно займалися питанням дослідження подій 1929-1945 рр. Так, показовою є робота Шейли Фицпатрик (Sheila Fitzpatrick) «Сталинские

¹ Твердохліб М.Ф. Слобожанський хутір у роки воєнного лихоліття. Кременчук: Вид-во Піраміда. 2010. 232 с.

² Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький К.: Інститут історії України НАН України, 2012. 786 с.

³ Бем Н. Ставлення українського селянства до ліквідації куркульства як класу та суцільної колективізації сільського господарства (1930-1931 рр.). Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2003. 9. С. 227-243

⁴ Горинь Г. Голодомор 1932-33 років – нищівний удар по фундаментальних устроях традиційного укладу життя українського села. Відлуння голодомору – геноциду 1932-1933. Етнокультурні наслідки голодомору в Україні. Львів. НТШ. 2005. С. 106-121

⁵ Косик В. Україна та Німеччина у Другій світовій війні. Львів, Українознавча бібліотека НТШ, 1993. № 3. 658 с.

⁶ Панченко П.П., Шмарчук В. А. Аграрна історія України К; Тов. Знання, КОО. 2000. 342 с.

⁷ Перехрест О. Г. Українське село 1941-1945 рр.: економічне та соціальне становище. Монографія. НАН України. Ін-т історії України. Черкаси. ЧНУ ім. Б. Хмельницького. 2011. 668 с.

⁸ Стасюк О. Деформація української традиційної культури в 1929–1934 роках. Етнічна історія народів Європи. 2005. Вип. 20. С. 95–99

⁹ Шульга І.Г. Голод на Поділлі: До 60-річчя голодомору 1933 р. Вінниця. 1993. 223 с.

крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е годы: деревня»¹, у якій автор розглядає способи, за допомогою яких радянська влада намагалася поставити колгоспи на службу власним інтересам, та протидію селян політиці влади на селі. Страшні події колективізації та голодомору описав Роберт Конквест (Robert Conquest) у книзі «Жнива скорботи : колективізація і голодомор»².

Проблемі голодомору також посвятив свою роботу Евальд Амменде (Ewald Ammende). У 1931-1932 рр. він стежив за подіями Голодомору, потім випустив книгу «Muss Russland hungern?» («Чи повинна голодувати Росія?») 1935 року, яка містила фотографії Олександра Вінербергера, виконані в 1932-1933 р на Харківщині (англійська версія книги має назву «Human Life in Russia»³). Ця праця віддзеркалює трагічні події 1932-1933 рр. на теренах радянського з точки зору об'єктивного спостерігача.

Найважливішою **групою джерел** для дослідження історії невеликого слобожанського села Леміщине в роки війни є спогади жителів села – очевидців тих подій. В роботі використані спогади більше двадцяти старожилів, записані протягом кінця 70-х рр. ХХ ст. – до 2016 року включно. Так, зокрема, про події часів колективізації та війни розповідали Зіренко Ганна Демидівна, Коженів Василь Вікторович, Коваль Гнат Володимирович, Комишанський Олексій Степанович, Рукас Варвара Мілентіївна, Токар Віра Єгорівна, Хрякова Олена Іванівна. Зараз переважної більшості інформантів вже немає серед живих, що надає їхнім свідченням особливої цінності. Слід звернути увагу, що спогади були записані у ході краєзнавчої роботи з дослідження історії села, ці записи зберігаються у сімейному архіві родини Хрякових.

Аналізуючи спогади, слід відзначити, що вони містять, звичайно, відбиток власного ставлення респондентів до тих чи інших подій, але це не применшує їхньої значимості. Дуже часто факти, наведені в роботі,

¹ Фишпатрик Ш. Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е годы: деревня. / Пер. с англ. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН). 2001. 422 с

² Конквест Роберт. Жнива скорботи : колективізація і голодомор. Київ: Либідь. 1993. VII. 275 с.

³ Ewald Ammende. Human Life in Russia / Introduction by The Rt. Hon. Lord Dickinson, K.B.E., P.C.; Historical Introduction by Dr. James E. Mace Harvard University. Cleveland, 1984. 349 p.

підтверджуються кількома інформантами, що доводить їх правдивість. Однак слід зазначити, що більшість опитаних були в роки, про які йде мова у роботі, дітьми чи підлітками і надали про деякі події уривчасті, неповні відомості. Наприклад, не вдалось, базуючись лише на спогадах очевидців, з'ясувати всі подробиці організації окупаційної влади та господарського життя в 1942-43 роках, а, наприклад, відомості про призваних на війну довелось брати здебільшого з офіційних джерел.

Важливим джерелом інформації стали документи та фотодокументи з сімейних архівів родин Рукас, Счасних, Токар, Хрякових. Для дослідження історії села були використані мемуари В. Хрякова «А жизнь удалась»¹, які були написані у формі невеликих розповідей, які віддзеркалювали події життя села у довоєнні та воєнні роки.

Джерелом інформації про жителів села, які потерпіли від репресивних дій, стало видання «Реабілітовані історією. Харківська область: Книга перша»², яке сприяло більш глибокому та системному дослідженню репресій комуністичної тоталітарної влади на селі та з'ясуванню відомостей про те, як склалася у подальшому доля репресованих леміщан.

Знайти імена ветеранів – учасників війни допомогли матеріали ветеранської організації села, надані її головою Ковалем Г.В. та багатотомне видання «Книги Пам'яті України: Харківська область»³, зокрема т. 7, у якому містяться відомості про призваних на війну Золочівським РВК. Однак відомості «Книги Пам'яті» не завжди є точними і вичерпними, про що далі йтиметься в роботі.

Цінним джерелом, яке дозволяє прослідкувати долі призваних на війну, є електронний сайт «Обобщенный банк данных «Мемориал»⁴, створений ЦАМО РФ, в якому зібрані відомості про місця загибелі і поховання воїнів РСЧА в роки війни. Та, на жаль, відомостей про всіх загиблих на війні односельців, особливо про призваних у 1941 році, в цьому електронному

¹ Хряков В.И. А жизнь удалась: рассказы. Кемерово: Кузбассвуиздат, 2009. 46 с.

² Реабілітовані історією. Харківська область: Книга перша. Ч.1/ДП «Редакційно-видавнична група Харківського тому серії «Реабілітовані історією». К., Х.: Оригінал, 2005. 800 с.

³ Книга пам'яті України: Харківська область. Харків: Наукова редакція Харківського обласного видання Книги Пам'яті України, т.7, 1995. 816 с

⁴ Обобщенный банк данных «Мемориал». URL: <https://obd-memorial.ru/html/>

архіві знайти не вдалось. Також вагомим джерелом інформації став Портал «Память народа 1941-1945»¹.

Документи часів колективізації та голодомору, що проливають світло на події, що відбувалися, містять зібрання «Важнейшие решения по сельскому хозяйству за 1938–1946 гг.»², «Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали»³, а інформацію про заходи окупаційної влади на Україні – збірка «Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів»⁴.

Необхідні в роботі дані про мобілізаційні заходи радянського керівництва в роки війни надає Горюнов Ю. в праці «Государственный комитет обороны постановляет (1941-45). Цифры. Документы»⁵.

Довідкові дані про хід бойових дій навколо села, про організацію окупаційною владою системи управління та її заходи містяться в багатотомному виданні «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-45 рр.» т.2⁶.

Мета роботи – створити цілісну історію окремого слобожанського села в роки колективізації, радянського терору та Другої світової війни;

Для реалізації мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- дослідити розвиток села Леміщине, його економічне, суспільно-політичне та культурне життя;

- вивчити, проаналізувати та систематизувати джерела та літературу з теми;

- встановити, як події загальнодержавного значення (зміцнення тоталітарної влади, культурна революція, світова війна тощо) відобразились на житті слобожанського села;

- виявити вплив на долю селянина подій 1929-1945 рр.

¹ Портал «Память народа 1941-1945».

URL: https://pamyatnaroda.ru/?static_hash=5b002f1bd31cfb69c9d70a67dd5fd1ecv6

² Важнейшие решения по сельскому хозяйству за 1938–1946 гг. М. : ОГИЗ-Сельхозгиз, 1948. С. 236

³ Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд. Р. Я. Пиріг; НАН України. Ін-т історії України. К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія». 2007. 1128 с.

⁴ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів. К.: Держполітвидав. 1963. 310 с.

⁵ Горюнов Ю.А. Государственный комитет обороны постановляет (1941-45). Цифры. Документы. М., 2002. 492 с.

⁶ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-45 рр.: в 3 т. / Гол. ред. І.Д. Назаренко. К.: Видавництво політичної літератури України, 1968. Т.2. 517 с.

- створити історичний нарис з історії села Леміщине в період з 1939 до 1945р.

Методи дослідження зумовлені темою та завданнями роботи. Для найбільш повного досягнення поставлених перед нею цілей виявилось необхідним звернутися до методів та прийомів не лише загальноісторичних, але і до методології мікроісторичного дослідження. Наразі в сучасній історіографії існує декілька підходів до розуміння поняття «мікроісторії». Так, в одних випадках вивчення повсякденності розглядається як методологічний прийом для отримання повноти інформації про минуле, в інших – визнається за самостійний напрям дослідження. У роботі мікроісторія буде розглядатися як самостійний напрям, що також зумовить специфічність вивчення об'єкту дослідження у вказаних хронологічних та територіальних рамках. Відзначимо, що логічне поєднання подій та явищ загальної історії з інформацією, отриманою в ході краєзнавчої роботи, є основою для реконструкції минулого. Це допоможе проаналізувати загальноісторичні події з подоланням абстрагованості аналізу подій, фактів та явищ від повсякденного життя українського селянства на прикладі населеного пункту на Слобожанщині.

Тож, оптимальним при написанні роботи виявилось використання загально-наукових, загальноісторичних та тих методів, що притаманні мікроісторії.

Найбільш використовуваними в роботі загально-науковими методами стали:

- аналіз – метод наукового пізнання, який надає змогу поділяти об'єкт дослідження на складові елементи і частини з метою вивчення його структури, окремих ознак, властивостей, внутрішніх зв'язків, відносин;

- синтез – метод наукового пізнання, котрий передбачає з'єднання окремих сторін, елементів, властивостей, зв'язків досліджуваного об'єкта та його вивчення як єдиного цілого;

- індукція - перехід від часткового до загального, коли на підставі знання про частину робиться висновок про об'єкт загалом;

- дедукція – це процес, у якому висновок щодо якогось елемента робиться на підставі знання загальних властивостей усієї множини;

- узагальнення – логічний процес і результат переходу від одиничного до загального, від менш загального до більш загального.

Щодо спеціальних історичних методів, то в першу чергу був застосований конкретно-історичний метод, роль якого полягала у виявленні специфіки розвитку слобожанського села у часи колективізації та війни. Також застосовано структурно-системний метод у поєднанні із порівняльно-історичним, що дало змогу розглянути загальну українську історію та історію слобожанського села як єдине ціле, розкрити їх спільні риси, а в чомусь і взаємо доповнити їх.

Особливе значення для повного розкриття теми роботи мав історико-генетичний метод дослідження. Його роль полягала у виявленні змін у повсякденному житті, встановленні причинно-наслідкових зв'язків між загальноісторичними подіями та явищами та їх відображення на місцевому рівні.

Важливим було використання історико-типологічного методу дослідження, який допоміг розкрити ту єдність, яка була властива різноманіттю тих або інших комбінацій індивідуального (одиничного) у контексті загальних подій та явищ (у даній роботі – колективізація та Друга світова війна).

У ході підготовки дослідження також перевага надавалася проблемно-хронологічному, проблемно-цільовому, аналітичному та ретроспективному методам.

Окремо слід розглянути методологічні підходи та прийоми, які були використані в контексті мікроісторичного дослідження. Так, під час написання роботи необхідним було проаналізувати досить багато різноманітних джерел отримання інформації: усні свідчення, мемуари, надруковані краєзнавчі матеріали, відомості із сімейних архівів, які містили записи, фотографії, документи тощо. Також досить важливим було використання історичної методології під час аналізу усних свідчень старожилів, оскільки необхідно було виявити правдивість та точність відомостей, що ними надавалися.

В першу чергу під час аналізу історичних джерел та наукової літератури використовувалися такі прийоми: історизму, який передбачає вивчення головних етапів розвитку кожного явища у зв'язку з іншими явищами, визначення їх місця та взаємозумовленості в системі суспільних відносин, та об'єктивності – базується на критичній оцінці історичного періоду, про який йде мова у дослідженні.

Було використано такий прийом дослідження як контент-аналіз, що надав можливість об'єктивно і ефективно проаналізувати наявну інформацію, уникнути суб'єктивізму при дослідженні текстів як джерела інформації, замінити особисті враження процедурою формалізації тексту та викладення об'єктивної інформації у роботі.

У роботі було використано метод історичного пізнання, що є досить ефективним при вивченні історії повсякденності, – метод просопографії. За його допомогою досліджується індивідуальний спосіб життя окремих селян, прив'язаний до інших аналогічних біографій та соціального контексту, вивчається соціальна поведінка та зміни, що відбуваються у повсякденному житті та свідомості селян.

Визначально, що в даному історичному дослідженні відбулося зміщення пізнавального акценту з соціально-політичного на індивідуально-психологічне, що вимагає врахувати не тільки суто раціональне, а й емоційно-чуттєве сприйняття селянами власного життя. В методології історії повсякденності традиційне протиставлення наукового і художнього способів відтворення минулого часто розв'язується союзом між ними. Такий діалог став одним з безпосередніх наслідків історико-антропологічного повороту в історіографії. Історія повсякденності покликана виявити складну еволюцію і логіку розвитку внутрішнього світу людини – розглянути можливості, рушійні сили і тенденції самовдосконалення (чи, навпаки, руйнації) людини, а також характер утвореного нею буття.

Наукова новизна полягає в тому, що в роботі:

- вперше створено цілісний історичний опис життя одного із слобожанських сіл – Леміщиного з початку колективізації і до закінчення Другої світової війни;

- досліджено значну кількість свідчень та спогадів очевидців, мемуарів, сімейних архівів та інших джерел, які безпосередньо стосуються історії села Леміщиного та до цього часу не підлягали дослідженню;

- виявлено взаємозв'язки між загальноісторичними подіями та тим, яке значення вони мали на місцевому рівні;

- розкрито повсякденне життя слобожанського селянина в 1929-1945 рр. та вплив на його свідомість і внутрішній світ подій цього історичного періоду.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що матеріали роботи можуть бути використані при вивченні тем з історії рідного краю як в курсі історії України, так і в курсах з харківщинознавства.

Структура роботи відповідає поставленим перед дослідженням цілям та завданням. Вона складається з вступу, двох основних розділів, висновків, списку джерел та літератури, висновків.

РОЗДІЛ 1. ГОСПОДАРСЬКЕ, СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ТА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СЕЛЯН ЛЕМІЩИНОГО В 1929-1941 РР

1.1. Здобутки та втрати колективізації

Історико-географічна довідка. Леміщине – населений пункт сільського типу, знаходиться на північному заході Харківської області на кордоні з Белгородською областю Російської Федерації та Сумською областю України. Адміністративно село належить до Богодухівського району Харківської області, підпорядковується Писарівській сільській раді. В селі 5 вулиць: Чалого, Матросова, 8 Березня, Леніна та Кожедуба. Остання вулиця, територіально відокремлена на відстань 1 км від села, більш відома жителям під місцевою назвою Соснівка.

Географічні координати села Леміщине: 50° 19' 47" пн. ш. та 35° 43' 27" сх. д. Площа – 0,792 км². Відстань до райцентру – 25 км, до обласного центру – 57 км, до сільської ради – 13 км. Географічно село знаходиться на відрогах Середньоруської височини, на відстані 4 км від найвищої точки Харківської області – 238 м над рівнем моря. Рельєф місцевості рівнинний, посічений балками. На відстані 15 км від села проходить знаменитий Муравський шлях, який є вододілом Дніпра і Дону. Води безіменних річок, що починаються неподалік села, впадають у притоку Дніпра – Ворсклу. Головним багатством краю є потужні чорноземні ґрунти. (додаток А).

«Колективізація зруйнувала традиційні форми та методи господарювання, перетворила найславетнішого в світі хлібороба на жебрака, вщент розорила село»¹ – саме так можна описати роки колгоспного будівництва в українському селі. Сам ідеолог колективізації, Й. Сталін, у своїй статті «Рік великого перелому» 1929 року пропагував ідею «колгоспного дива»². Але велика

¹ Шульга І.Г. Голод на Поділлі: До 60-річчя голодомору 1933 р. Вінниця, 1993. С. 6

² Колективізація і голод на Україні: 1929-1933 : збірник матеріалів і документів. Ін-т історії України; АН України. Інститут історії України та ін.: Упоряд.: Г. М. Михайличенко, С. П. Шаталіна; Відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ: Наукова думка. 1992. С. 105-107

авантюра вождя в результаті перетворилася і на велику трагедію українського селянства, спровокувала злам традиційного устрою на селі.

Масова колективізація в нашому селі, як і повсюди в СРСР, почалась у 1929 році після листопадового пленуму ЦК ВКП(б) (Центрального комітету Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків)), який взяв курс на суцільну прискорену колективізацію¹.

Ядром перших колективних господарств стали члени комітету незаможних селян (Лавриненко Тимофій Якимович, Коваль Володимир Романович, Плахотник Іван Якимович, Ляшенко Іван Якимович, Шупик Лук'ян Лук'янович, Зіренко Сергій Самойлович – голова КНС (комітет незаможних селян, комнезам)². Саме найбільшні верстви селян стали основним джерелом активістів на селі. Так, за спогадами старожилів міцні господарі часів НЕПу (сім'ї Ісаєнків та Ільченків) не занадто пранули вступати до колективних господарств, а ось найбільш незаможні були в перших рядах. Мріючи про краще та багатше життя, вони пропагували ідеї вступу до колгоспу серед односельчан (особливо активно цією діяльністю займався Плахотник Іван Якимович та Зіренко Сергій Самойлович). Вони отримували додаткові матеріальні пільги від місцевої влади (наприклад, продовольство). Проте це лише загострювало ситуацію на селі, замість того, щоб йти за своїми односельчанами до колгоспу на бік так активістів лунали глузування та обвинувачення у «дармоїдстві» та «ледачості»³.

Як виконання політики колективізації в селі з'явилося перше колективне господарство – ТСОЗ (товариство спільного обробітку землі) «Червоний леміщанин» (1929 р.), в якому налічувалось 17 дворів, в основному незаможників (в першу чергу активісти та члени КНС). Його очолив Коваль Володимир Романович. Загалом це колективне господарство з'явилося як і багато інших примусово, до села приїжджали уповноважені з району та члени з партійних осередків районного рівня, які застосовували примусові методи, зокрема залякування та моральне приниження селян. Зрозуміло, що

¹ Гісем О.В. Історія України. Довідник. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2014. С. 424

² Матеріали сімейного архіву родини Хрякових

³ Лещенко Т. М.

товариство спільного обробітку землі проіснувало недовго та розпалося 1930 року¹ після сталінської статті «Запаморочення від успіхів», в якій вождь всю відповідальність за перегини колективізації покладав на місцеву владу².

Українське селянство, леміщанське зокрема, примусово загнане до колгоспів масово залишало його, демонструючи зневіру в «колгоспний рай», обіцяний агітаторами та колективізаторами. Причинами відпливу леміщан із колгоспу стали відсутність відповідної матеріальної бази та стимулів до роботи, популяризації серед селянства принципів розподілу наслідків господарювання, неправильні взаємини колгоспів з індивідуальними господарствами.

Та колективізація не припинилась, а продовжувалась з ще більшим розмахом, оскільки згідно з Постановою ЦК ВКП(б) «Про темпи колективізації та про заходи допомоги держави колгоспному будівництву» 1930 р. в Україні колективізацію планувалось завершити в кінці 1931 чи на початку 1932 року³. На виконання цієї постанови в с. Леміщине у 1931 році був створений колгосп імені Ілліча. На час створення колгоспу в ньому було 100 коней, 39 корів, 15 свиней, 7 плугів, 18 борін, 4 ручні віялки⁴. Головою став Шупик Лук'ян Лукич, з 1935 року – Счасний Єгор Йосипович, з 1938 року – Лавриненко Тимофій Якимович⁵ (додаток Б).

Повсякденне життя селян у цей час було тяжким, оскільки відбувалася докорінна перебудова села часів НЕПу в колгоспне. Фактичне позбавлення селян майна у ході колективізації (як шляхом примусового загання худоби до колгоспу, так і реквізицією майна куркулів (наприклад, вітряк братів Ісаєнків перейшов до власності колгоспу⁶) виявилось значно простішою справою, ніж організація сількогосподарського виробництва у колгоспі.

На початку заснування колгоспу характерними для села були безгосподарність та неорганізованість. Для початку слід відзначити, що у селі ще не було достатньої кількості споруд, необхідних для утримання худоби та

¹ Коваль Г. В.

² Субтельний О. Україна. Історія. К.: «Либідь», 1992. С. 358

³ Гісем О.В. Історія України. Довідник. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2014. С. 424

⁴ Золочівський районний державний архів. Фонд № Р-1674, опис 1, справа 15, аркуш 27

⁵ Матеріали сімейного архіву родини Хрякових

⁶ Коваль Г. В.

техніки, приміщення для зберігання насіння тощо. Спочатку часто плуги та борони залишалися там, де ними обробляли земля, а це призводило до їх ржавіння та псування. Непоодинокими були випадки, коли члени колгоспу не йшли до нього на роботу, бо це були неділя чи свято і тоді худоба залишалася некормленою¹.

Організація колгоспного життя була такою: отримання плану посівної компанії з району, подвірний облік членів колгоспу, «загадування» на роботу, обхід дворів, призначення відповідальних. Статут сільськогосподарської артілі, ухвалений ЦВК та РНК СРСР 1 березня 1930 р., не встановлював конкретної форми щоденної організації праці в колгоспі, у тому числі бригадної. Кожен колгоспник мав виконувати денні норми виробітку, обов'язково та особисто з'являючись до правління за нарядом. За недбайливе ставлення до усупільненого майна, а також за невихід на роботу без поважних причин – колгоспники підлягали штрафу, попередженню, тимчасовому звільненню від виконання робіт та виключенню з членів колгоспу².

Поступово колгоспне життя ставало все більш організованим. З'явилася бригадна організація праці колгоспників, яка полягала у створенні сільськогосподарських бригад відповідно до виробничо-господарської діяльності. Червневий (1931 р.) пленум ЦК ВКП(б) зобов'язав правління колгоспів забезпечити «...прикріплення постійного складу працівників до тракторів, коней та машин; до кожної молотарки, до кожного трактора з відповідними причепними механізмами повинна бути прикріплена постійна бригада»³. Таким чином, селянин став прикріпленим не лише до колгоспу, але і до відповідної бригади.

У колгоспі імені Ілліча також були створені бригади, які очолювали бригадири. Першими бригадами стали механізаторів та трактористів. На бригаду покладалися завдання по підвищенню продуктивності праці, а також різні організаційно-масові заходи (ударництво, змагання, трудові почини і т.д).

¹ Ісаєнко І.П.

² Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький. К.: Інститут історії України НАН України, 2012. С. 245

³ Коллективизация сельского хозяйства. Важнейшие постановления Коммунистической партии и Советского правительства. 1927–1935. М., 1957. С. 387

Ці бригади одночасно виконували і соціальні функції – мобілізації всіх робочих рук та дисциплінування.

ЦК КП(б)У затвердив 9 квітня 1933 р. «Тимчасові правила трудового розпорядку в колгоспах», які були опубліковані в центральних та районних газетах. Вони свідчили про появу системи колгоспного кріпацтва, позаяк колгоспники залежали від бригадирів. Ось основні пункти нових правил:

1) жоден колгоспник не може використати свій робочий час поза колгоспом без дозволу на те в кожному окремому випадку правління колгоспу і бригадира його бригади;

2) всі колгоспники повинні бути в певних виробничих бригадах;

3) колгоспник, призначений на роботу, не має права вислати замість себе членів свого двору;

4) колгоспник повинен виходити на роботу в певний час і без особливих нагадувань;

5) перерви на сніданок, на обід не дозволяються без розпорядження бригадира;

6) колгоспники не мають права залишати роботу, доки не прийде наступна зміна;

7) тільки у вільний від колгоспних робіт час колгоспник може працювати на своїй садибі;

8) працездатних членів колгоспу, які кілька разів не прийшли на роботу без поважних причин, правління колгоспу може притягнути до роботи обов'язковим порядком.

Таким чином, в українському селі, у тому числі і в Леміщиному, було зафіксоване напівкріпосне становище селян в колгоспі, організація праці була чітко встановленою, відповідала вище наведеним правилам та залежала від розпоряджень бригадира¹.

Складною була доля жінки-колгоспниці – окрім того, що необхідно потурбуватися про власну родину та присадибну ділянку, вона мала ще й працювати у колгоспі. Для жінок існувала дещо інша організація праці, ніж

¹ Історія українського селянства: нариси в 2-х томах. Т. 2. К., 2006. С. 203-204.

для чоловіків. У колгоспі було запроваджено ланки – об'єднання жінок за територіальним принципом (за вулицями). Кожну ланку очолювала ланкова, її завданням було отримати план роботи на день та рано-вранці обійти своїх підопічних та повідомити про те, яке завдання вони мають на цей день. Зазвичай ланкові займалися буряківництвом, перевертали сіно, вирощували городину¹.

Особливістю статусу жінки стало те, що вони вийшли із підпорядкованості чоловікам та отримали можливість самостійно організовувати свою діяльність у колгоспі та могли займати керівну роль ланкової. Але за умов низької механізації у довоєнні роки праця у рослинництві та тваринництві, де в першу чергу були задіяні жінки, була фізично важкою та ненормованою: від світанку до ночі. Згадаємо хоча б приклад доярок, адже праця на корівнику була надзвичайно важкою. В умовах відсутності будь-якої механізації та електрифікації доярки розносили корм худобі у великих та важких кошиках. Ще важче було щодня тричі на день вручну видоїти групу корів – до 14 голів. За кожні 100 літрів молока, надоєного від закріпленої за дояркою групи, у літній період нараховувалось 1,5 трудодня, в стійловий період – 3 трудоднів, за кожне теля, яке сягнуло 20-ти добового віку – 12 трудоднів². Надоєне молоко щодня кіньми возили до Лютівського молокозаводу³.

Нормованого робочого дня в колгоспі не існувало, працювали повний світовий день – від сходу та до заходу сонця. Через брак робочої сили, техніки, худоби значна частина сільсько-господарських робіт виконувалась із запізненням. Посів часто здійснювали некондиційним насінням у непідготовлений ґрунт⁴.

З польових робіт найбільш працезатратним було вирощування цукрових буряків. Проривання посівів буряка відбувалось в середньому з 5 травня до 15 червня, його слід було провести за 10 робочих днів. Норма на одну

¹ Коваль Г. В.

² Коженова З.Ю.

³ Ісаєнко І.П.

⁴ Лупіка Т.О. Аграрна політика радянської влади в перші повоєнні роки та її вплив на стан сільського господарства Харківщини. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2010. Вип. 13. С. 138.

працівницю польової бригади – 0,8 га за 10 днів, тобто 0,08 га в день. За відсутності механічної обробки посівів така норма була дуже важким завданням¹. Зібраний врожай возили волами до Конгресівського цукрозаводу².

Робота колгоспників не припинялась цілий рік. Взимку вдома колгоспники збирали попіл, пересівали його і здавали ланковій, як добриво. Так само збирали пташиний послід. Ці добрива влітку вносились під цукрові буряки. З шкідниками-довгоносиками за відсутності хімічних препаратів боролись теж вручну: поле обкопували канавою глибиною до 30 см, куди падали жуки. Для боротьби з озимою совкою на полі ставили пастки з патокою. Діти шкільного віку теж залучались до збору шкідників³. До цього слід зазначити, що підвіз колгоспниць на поле був відсутній. Отже, треба було до поля добиратись ще майже 5 км. Вранці колгоспниці відводили дітей до дитсадка, по обіді бігли до дому, щоб встигнути ще подоїти корову і занести глечик молока до того ж дитсадка, та ще й знову встигнути без запізнення добігти до поля⁴.

У 30-ті роки колгосп отримав перші трактори: «Фордзони», «Універсали», «ХТЗ»⁵ (додаток В). Ця техніка вимагала нових знань і навичок. До того ж нові трактори були недосконалими. Так, «Універсали» потребували щоденного технічного обслуговування: після робочої зміни тракторист повинен був злити мастило, відкрити піддон і підтягнути шатуни на колінчатому валу, потім знову прикрутити піддон і залити мастило. І так щодня, в гарячу пору і по два рази на день⁶. Старше покоління з недовірою ставилось до нової техніки: чоловіки ходили за тракторами, пробували, як «залізні коні» втоптують ґрунт, нюхали грудочки землі, на які впали краплі пального, несхвально хитаючи при цьому головами⁷. Тому першими трактористами стали молоді парубки – Ісаєнко Василь Степанович, Бугло Павло Максимович, Лещенко Тимофій Мілентійович, Ісаєнко Григорій Прокопович. З'явились і перші автомобілі – знамениті ГАЗ-

¹ Панченко П.П., Шмарчук В. А. Аграрна історія України К; Тов. Знання, КОО, 2000. С. 236.

² Ісаєнко Л.П.

³ Токар В.С.

⁴ Плахотник М.І.

⁵ Бугло І.П.

⁶ Бугло І.П.

⁷ Власенко Д. У.

полуторки. Перші водії – Супрун Володимир Григорович та Порожняк Степан Феофанович¹.

До війни колгосп імені Ілліча став міцним господарством. В селі були побудовані комори для збіжжя, корівник, свинарник, вівцеферма², (додаток В), конюшня на 150 коней, на якій, крім робочих, утримували ще й так званих «воєнних» коней для потреб армії³.

Значними були успіхи рослинництва. У 1937 році врожайність цукрових буряків по колгоспу становила 326 центнерів з гектара, а ланкові Порожняк Марія Єгорівна, Лавриненко Марія Дмитрівна⁴ (додатки Г, Д), Ільченко Ганна Григорівна вирощували по 400-450 центнерів з гектара⁵. Між ланками і бригадами існувало соціалістичне змагання. Всі ці заходи, а головне – щоденна важка, виснажлива праця, і були складовими успіху леміщан. Врожайність зернових на кінець 30-х років становила 30-35 центнерів з гектара⁶, про що і зараз декому доводиться тільки мріяти. Кращими колгоспниками, як тоді називали – «стахановцями», творцями трудових звершень були Лещенко Ганна Мілентіївна, Шупик Векла Лук'янівна, Ісаєнко Єгор Йосипович, Ісаєнко Петро Йосипович, Сіренко Василь Васильович, Ільченко Ганна Григорівна, Ільченко Мотря Дмитрівна, Счасна Марія Єгорівна, Холенко Катерина Василівна, Ісаєнко Ганна Павлівна⁷.

Деякі тодішні досягнення вражають і зараз. Заєць Василь, чоловік богатирського зросту і сили, за день в жнива ручною косою скошував 1,15 га зернових⁸.

Ударництво та соцзмагання, які справді набули поширення в колгоспних бригадах та між колгоспами України, засвідчували не вищу форму соціально-трудової активності колгоспників, а форму масового психозу та самозахисту селян від тогочасних умов життя. Важка і виснажлива робота

¹ Коваль Г. В.

² Матеріали сімейного архіву родини Токар

³ Коваль Г. В.

⁴ Матеріали сімейного архіву родини Хрякових

⁵ Коваль Г. В.

⁶ Матеріали сімейного архіву родини Хрякових

⁷ Коваль Г. В.

⁸ Заєць І. П.

ударників, яка стала публічною і політично визнаною керівництвом, давала шанс на виживання та самоутвердження. Партійна пропаганда почала звертати увагу на «малосвідому частину» колгоспників — жінок, яких висували на посаду ланкових, бригадирів. Колгоспне ударництво виявилось жіночим, тому що вони працювали в ключових галузях сільського господарства, а також найгостріше сприймали соціальні наслідки голодомору, сподіваючись через ударну працю забезпечити матеріальний стан родини, дітей¹.

Однак гонитва за рекордами не завжди викликала ентузіазм селян. Часто вони розуміли нереальність поставлених завдань, не було дієвих стимулів їх досягнення. Тоді «рекорди» підмінялись оковамилюванням. Свинарка-«стахановка» Сафонова Ганна Макарівна в свій час ділилась досвідом з молодими колгоспницями: «Звісно, у свиноматки не буває більше 12 поросят, так влаштувала природа, бо більшому числу просто не вистачить молока, і вони помруть. Але ж від нас вимагали підвищення показників в прирості поголів'я від однієї свиноматки. Тоді ми підкладали поросят з двох свиноматок під одну – «рекордистку». А щоб вона чужих не кусала і не подавила, поросят збризкували одеколоном. Поки він вивітриться, всі поросята вже матимуть однаковий запах, і свиня не розрізнятиме своїх і чужих. Так досягали числа 18 поросят від однієї свиноматки. Частину поросят з цього «приплоду» доводилось випоювати коров'ячим молоком із пляшки з соскою»². Подібні «рекорди» були вигідні як селянам, так і їхньому начальству: перші отримували грамоти та премії, другі могли відзвітувати районному начальству про поширення стахановського руху у селі.

На «чалівщині» – землях, які належали до колективізації родині Чалих, колгосп насадив сад (садівники Лука Митрофанович Ільченко та Романенко). В саду стояла пасіка, яку доглядав Лещенко Мелентій Михайлович³.

У 1937 р. було насаджено лісосмугу вздовж шляху на село Лютівку в три ряди, протяжністю близько 5 км. Керував насадженням Ісаєнко Андрій

¹ Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький. К.: Інститут історії України НАН України. 2012. С. 250

² Заєць М. П.

³ Рукас В. М.

Полікарпович. Автомобілі та трактори їздили різними дорогами, щоб не пошкодити дорожнє покриття. Після дощу шлях перекривався шлагбаумом, щоб транспорт не зірвав колесами дорожнє полотно. Вздовж дороги були розбиті клумби з квітами та стояли лавки для відпочинку подорожніх¹.

В селі діяли сільрада (з 1930 р. – голова Лавриненко Тимофій Якимович, з 1938 р. – Ільченко Василь Васильович, секретар сільради – Цінова Таїсія)², фельдшерський пункт, що був підпорядкований Лютівській лікарні, сільськогосподарська лабораторія, працював магазин³.

Правопорядок на селі підтримувався методами громадського впливу. Свого роду «мировим суддею» був ветеринарний лікар Супрун Григорій Борисович. За різного роду незначні провини призначав «виправні» роботи – мазати сільраду тощо. Інколи батогом «мирив» чоловіка з дружиною, між якими виник сімейний розлад – «щоб не дуріли». Потім таке горе-подружжя ще й дякувало за збереження сім'ї⁴.

За високі досягнення у сільськогосподарському виробництві п'ять колгоспників (Лавриненко Т.Я., Лавриненко М.Д., Порожняк М.Є., Шупик В.Л., Сіренко В.В.) у 1940 році були удостоєні честі представляти досягнення колгоспу імені Ілліча на Всесоюзній сільськогосподарській виставці (ВСГВ) у Москві⁵. Село відвідали кореспонденти з області і написали книжку «Шляхи передового досвіду» (на жаль, втрачена)⁶.

Та були й інші, менш радісні сторони колгоспного життя. Хлібозаготівлі відбувались в такій послідовності: спочатку здавали зерно в державу, потім засипали на насіння, аж потім давали на трудодні. Кожен колгоспник мусив здати державі щороку 120 яєць, 40 кг м'яса, 150-200 кг картоплі, 200 літрів молока, а також кукурудзу, овочі і фрукти, вирощені в присадибному господарстві, та ще й платили інші податки⁷.

¹ Коваль Г. В.

² Токар В. Є.

³ Коваль Г. В.

⁴ Хрякова О. І.

⁵ Матеріали сімейного архіву родини Хрякових

⁶ Рукас В. М.

⁷ Ісаєнко Л. П.

До тяжкої праці селян на колгоспних полях чи фермах додалась повсякденна загроза покарання за невиконання планів здачі державі грошового податку (за землю присадибної ділянки) та сільськогосподарських продуктів, вирощених на особистому подвір'ї. Постановою уряду від 19 січня 1933 року замість продрозкладки запроваджувалася нова система обов'язкових заготівель – форма оподаткування тих земельних площ, що засівалися за планом. Найголовнішим обов'язком колгоспу та кожного одноосібного господарства, як і раніше, залишалося виконання державних поставок. Проти колгоспів та індивідуальних господарств, які вчасно не виконували встановлених норм здачі зерна, застосовувалися суворі санкції (зокрема, грошові та натуральні штрафи). Щодо поставок м'яса, молока, масла, сиру, вовни тощо, то з другої половини 1932 року це обчислювалося з урахуванням загальної кількості продуктивної худоби, що мав колгосп на даний момент¹.

В роки війни селяни робили внески також і у фонд оборони. За невиконання встановлених податків уповноважений з сільради погрожував заборонити користуватись присадибною ділянкою. За невихід на роботу призначався штраф. А, бувало, бригадир заходив до хати, заливав водою піч, де вже пікся хліб, і виганяв жінку на роботу².

Окремо слід відзначити і систему трудоднів, яка була офіційно запроваджено урядовою постановою від 17 березня 1933 р. Такий спосіб оплати зовсім не означав платню за робочий день. Оплата праці колгоспників проводилася наприкінці року за результатами зібраного врожаю. Щоб записати на свій рахунок один трудодень селянин мусив декілька днів працювати у полі. У 1930-1931 рр. на один трудодень у колгоспах давали лише до 300 г зерна, що було зовсім мізерною оплатою³.

Статут сільськогосподарської артїлі, ухвалений другим Всесоюзним з'їздом колгоспників-ударників та затвердженим РНК СРСР і ЦК ВКП(б) 17 лютого 1935 р., регламентував роботу рільничих і тваринницьких бригад. «Робота розподіляється між членами артїлі безпосередньо бригадиром, —

¹ Панченко П.П., Шмарчук В. А. Аграрна історія України. К; Тов. Знання. КОО. 2000. С. 181-182

² Коженова З.Ю.

³ Панченко П.П., Шмарчук В. А. Аграрна історія України. К; Тов. Знання. КОО. 2000. С. 182

наголошувалося в статуті, — котрий зобов'язаний найкращим чином використати кожного колгоспника своєї бригади, не допускаючи при встановленні роботи ніякого кумівства, сімейності і суворо враховувати трудову кваліфікацію, досвід та фізичну силу кожного, а стосовно вагітних і доглядаючи жінок – необхідно полегшити їхню працю, звільняючи від роботи за місяць до пологів і на місяць після пологів зі збереженням за ними утримання на ці два місяці половини розміру середньої виробітки ними трудоднів»¹. Таким чином, соціально-побутові умови роботи в бригаді, особливо для жінок, виявилися спартанськими, адже вагітна жінка зобов'язана була працювати на польових роботах, незважаючи на її фізичний стан, особливо напередодні пологів².

Згідно із вищенаведеним Статутом до мінімуму скорочувалися присадибні ділянки, таким чином змушуючи селян працювати лише в колгоспному господарстві. Так, кожному селянину дозволялося мати невелику присадибну ділянку для власного користування (від четверті до половини гектара), а також встановлювалися норми на тварин: одна корова, одна свиня з поросятами, необмежена кількість домашньої птиці тощо³

Радикальне реформування споконвічних традицій сільськогосподарської праці було для селян болючим та нестерпним, переважна більшість селян не сприймали колективізацію про що, зокрема, свідчить масовий їх вихід із колгоспів після публікації у 1930 році статті Сталіна «Запаморочення від успіху». До суспільного майна селяни ставилися не як до свого власного, а як до нічийного, що призвело до занепаду як рослинництва, так і тваринництва на селі. Найістотнішим проявом кризи, що охопила колгоспний лад, була незацікавленість у розвитку господарства, оскільки майже весь урожай забирався у державу, а залишки за цінами, які існували на той час, було не вигідно продавати⁴.

¹ Колективизация сельского хозяйства. Важнейшие постановления Коммунистической партии и Советского правительства. 1927–1935. М., 1987. С. 536–537.

² Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький — К.: Інститут історії України НАН України, 2012. С. 251

³ Колективизация сельского хозяйства. Важнейшие постановления Коммунистической партии и Советского правительства. 1927–1935. М., 1987. С. 536–537.

⁴ Стасюк О. Деформація української традиційної культури в 1929–1934 роках. Етнічна історія народів Європи. 2005. Вип. 20. С. 96.

Маючи на меті руйнування духовних цінностей українського народу, комуністична влада в 1930-ті рр. оголосила війну релігії, нав'язувала нові ідеологічні свята, тим самим відлучаючи молодь від традиційного духовного життя українського хлібороба. Народні свята та обряди розглядалися як забобони та пережитки минулого, які затримують загальний культурний розвиток та соціалістичне будівництво. У селах створювалися нові типи культосвітніх закладів – клуби, хати-читальні тощо. Великої шкоди зазнала найвпливовіша частина ритуального життя селянської культури – каледарна обрядовість. Тоталітарний режим нав'язував свою тематику свят, і тут же оголошував їх єдиними справді «народними». Соромно було назвати себе українцем, заохочувалося вживання поняття «радянська людина»¹.

У 1930 році Золочівський РК ЛКСМУ (Районний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді) призначив завклубом, бібліотекарем і лектором Комишанського Олексія Степановича. В клубі ставились п'єси, проводились концерти, комсомольці вивчали «Краткий курс истории ВКП(б)» за редакцією Сталіна². В оселях леміщан з'являлись портрети Сталіна³.

Загалом освіта і культура в 30-ті роки ХХ століття в селі, як і у всій країні, перебували під колосальним впливом комуністичної ідеології.

1.2. Терор на селі та трагічна доля «куркуля»

Місцева влада агітувала та змушувала вступати до колгоспів різними методами: економічними (штрафи, податки), юридичними (позбавлення прав), адміністративними (виселення), надзвичайними (насильницьке вилучення лишків хліба) та кримінальними.

У наукових працях серед причин «ліквідації куркульства як класу» більшовиками визначені такі: економічна – експропріація селянських коштів у

¹ Олеся Стасюк Деформація народної культури в роки Голодомору. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2008. Вип. 18. С. 357-358

² Комишанський О. С.

³ Ісаєнко Л. П.

державну скарбницю, а також на колгоспне будівництво (будівлі, майно та реманент); соціальна – ізоляція «куркулів» від основної частини селянства; політична – ліквідація «дрібного сільського буржуа» на селі була необхідна у зв'язку з неможливістю його використання для побудови комуністичного суспільства, а також прискорювалася перспектива більш широкого втягнення частини колгоспного селянства в майбутні більшовицькі акції; психологічна – формування у свідомості населення образу «ворога народу» в особі «куркулів» та «підкуркульників»¹.

Розкуркулення заможних господарств підривало відновлені в роки непу продуктивні сили села. Компартійна верхівка свідомо йшла на це, бо її метою було насадження колгоспів як обов'язкового елементу командної економіки. Селянин-власник міг змиритися з колективізацією тільки під загрозою втратити все. Приклад розкуркуленого сусіда робив його більш зговорливим. Операція з розкуркулення здійснювалася під загальним керівництвом чекістів. В Україні активну участь у розкуркуленні брали комнезами (у Леміщині ця практика також не була виключенням)².

В статті «До питання про політику ліквідації куркульства як класу», опублікованій 21 січня 1930 р. в газеті «Красная звезда», Й. Сталін з цинізмом писав: «Отже, нинішня політика партії на селі не є продовження старої політики, а поворот від старої політики обмеження (і витіснення) капіталістичних елементів села до нової політики ліквідації куркульства як класу»³.

Масова акція «ліквідація куркуля як класу» розпочалася в січні 1930 р., згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 5 січня «Про темп колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву»: більшовицька тоталітарна

¹ Петренко В. І. Масове розкуркулення українського селянства в 1930–1933 рр.: механізм творення голодомору. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. 2008. Вип. 13. - С. 113

² Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія. Відп. ред. С. В. Кульчицький. К.: Інститут історії України НАН України. 2012. С. 47

³ Колективізація і голод на Україні: 1929-1933 : збірник матеріалів і документів. Ін-т історії України; АН України. Інститут історії України та ін.: упоряд.: Г. М. Михайличенко, Є. П. Шаталіна. Відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ: Наукова думка, 1992. С. 200

держава, прийнявши дану постанову, перейшла від політики обмеження куркуля до політики його фізичного знищення.

30 січня 1930 р. Політбюро затвердило постанову ЦК ВКП(б) «Про заходи по ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації». За нею розкуркулювані ділилися на три категорії. До першої належав «контрреволюційний актив» – учасники антирадянських і антиколгоспних виступів (вони самі підлягали арештові і суду, а їхні сім'ї – виселенню у віддалені райони країни). До другої – «великі куркулі та колишні напівпоміщики, які активно виступали проти колективізації (їх виселяли разом із сім'ями у віддалені райони). До третьої – «решта куркулів». Цій категорії виділяли земельні ділянки поза межами колгоспних земель¹.

В селі Леміщине, як і скрізь в цей час по Україні, не обійшлося без репресивних дій радянської влади. Згідно зі сталінською політикою на селі наприкінці 1920-х років разом з колективізацією розпочалося «розкуркулення» селянських господарств². Колективізація сільського господарства мала важливе значення для життєздатності соціалістичної економіки. Землевласники, які відмовились вступати до колгоспів, зривали плани сталінського керівництва, їх по праву вважали ворогами держави. Комуністична доктрина підтверджувала використання сили як законний засіб завершення революції. Тому арешти куркулів, захоплення їхнього майна та залишення їхніх безпорадних дітей напризволяще були необхідною тактикою колективізації. Апологети радянського режиму пізніше стверджуватимуть, що без розкуркулення колективізація була б неможливою³.

Селяни йшли в колгосп під шаленим адміністративно-чекістським тиском. Тиск породжував опір, хоч і неорганізований, але повсюдний. В усіх регіонах селяни однаково реагували на безрозмірні хлібозаготівлі, розкуркулення, усупільнення корів і дрібної худоби, руйнування храмів. Почастішали випадки громадської непокори і навіть збройного опору. Деякі

¹ Бем Н. Ставлення українського селянства до ліквідації куркульства як класу та суцільної колективізації сільського господарства (1930-1931 рр.). Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2003. № 9. С. 231

² Гісем О.В. Історія України. Довідник. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2014. С. 424

³ Amy Whisman Unwritten: The Hidden History of the Holodomor. Liberty University. A Thesis Submitted to the Department of History. Vineland. New Jersey. April 2018. S. 34

леміщани також чинили опір колективізації. Так, Ісаєнко Демид та Фролов спалили колгоспні скирти зі збіжжям, були викриті та заарештовані¹.

Частині селян ще до початку депортації вдалося втекти зі свого села. Наприклад, брати Чалі, відчуваючи настання важких часів, за безцінь розпродали худобу, комори і хліви, реманент, а самі виїхали². Проте на своєму шляху таким «саморозкуркуленим» необхідно було подолати ряд перешкод, оскільки влада намагалася максимально скоротити такі самостійні міграції сільського населення. Тож, в грудні 1932 року була введена паспортна система, що розглядалося як крок, спрямований на «очищення міст від куркулів, злочинців та інших антисоціалістичних елементів». Ставши робітниками, такі селяни повинні були приховувати своє «куркульське» походження, оскільки куркулів не приймали на роботу, а окрім того не допускали до військової служби. Куркулям також заборонялося розпродувати своє майно з торгів. Процес самоліквідації найбільш продуктивних селянських господарств (так зване «саморозкуркулення»), що почався під тиском режиму, не міг не викликати прискорену деградацію сільського господарства³.

Щоб селянин-власник «добровільно» вступив до колгоспу, його треба було залякати прикладом розкуркуленого сусіда. Тому колективізація супроводжувалася знищенням найпрацьовитішого, а тому і найзаможнішого прошарку суспільства – куркулів. На практиці розкуркулення здійснювалося переважно за наступною схемою. До районів із округом партії надсилали спеціальних уповноважених. Вони проводили закриті наради місцевого керівництва, на яких визначали приблизну кількість куркулів. На місцях скликалися збори незаможників або всієї сільської громади, де затверджували списки куркулів та їх категорії⁴. На кожне розкуркулене господарство членами комісії із розкуркулення складався акт, у якому фіксувалися будівлі, майно та реманент господарства з підрахуванням загальної грошової суми. Даний акт завірявся підписами членів комісії та підписом розкуркуленого господаря

¹ Хряков В.И. А жизнь удалась: рассказы. Кемерово: Кузбассвуиздат, 2009. С. 34

² Бугло І. П.

³ Панченко П.П., Шмарчук В. А. Аграрна історія України. К; Тов. Знання, КОО. 2000. С.170

⁴ Романець Н. Р. Особливості реалізації політики розкуркулення на початковому етапі суцільної колективізації (січень-березень 1930 р.). Гуржіївські історичні читання : зб. наук. праць. Черкаси. 2009. С. 409

власності (як правило, розкуркулені селяни відмовлялися ставити свій підпис). Усі розкуркулені одноосібники протягом 24-х годин змушені були звільнити своє помешкання разом з сім'єю¹.

У Леміщиному загалом також все відбувалося за аналогічною процедурою. У селі були скликані збори всього села, де і було вирішено питання щодо куркулів².

Об'єктивно у «ліквідації куркуля» була зацікавлена незаможна частина населення, так як експропрійоване майно та земельні ділянки надходили до неподільних фондів колгоспів, а також розподілялися серед незаможних. Фактично розмитість визначення куркульських господарств, а особливо практика розкуркулення засвідчили, що під репресії міг потрапити будь-який селянин і це було питання не так майнового характеру як пошуку та ліквідації селян, які противилися вступу до колгоспів³.

Згідно з постановою ЦК ВКП(б) «Про заходи з ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації» 1930 року⁴ в селі були «розкуркулені» Ісаєнко Демид, Сіренко Василь, Сіренко Роман, Заєць Назар, Ісаєнко Федір, Ісаєнко Лук'ян, Ісаєнко Степан, Ільченко Єгор, Ільченко Омелян, Фролов, Сергієнко⁵. Доля розкуркулених склалась трагічно: ті, хто чинив опір, пропали без вісти після арешту⁶. Інших, на думку влади – менш небезпечних, вислали в заслання «до Північного краю». Так, Ісаєнко Степан Пилипович, 1880 року народження, позапартійний, освіта початкова, селянин, був спочатку, як куркуль, позбавлений виборчих прав. А 2 червня 1929 року він був заарештований за агітацію проти заходів радянської влади на селі (ст.54¹⁰ КК УСРР (Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки)) і ухвалою особливої наради при колегії ОДПУ (Об'єднане державне політичне управління) від 2 серпня 1929 р. (ст.58¹⁰ КК

1 Петренко В. І. Масове розкуркулення українського селянства в 1930–1933 рр.: механізм творення голодомору. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. 2008. Вип. 13. С. 116

² Хрякова О. І.

3 Романець Н. Р. Особливості реалізації політики розкуркулення на початковому етапі суцільної колективізації (січень-березень 1930 р.). Гуржійські історичні читання : зб. наук. праць. Черкаси. 2009. С. 410

4 Гісем О.В. Історія України. Довідник. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2014. С. 424

5 Ісаєнко О. Є.

6 Зіренко Г. Д.

РСФРР (Кримінальний кодекс Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки)) висланий до Північного краю на 3 роки. Реабілітований 1995 р.¹. Ісаєнко Степан так ніколи і не повернувся додому².

Депортація куркулів була подією таких масштабів, що її нерідко відсторонено трактують як масове явище, пересування мільйонів. Але кожна одиниця серед тих мільйонів була живою людиною та мала свою особисту долю. Дехто із цієї маси людей, що втратили свою домівку були леміщанами та переживали свою особисту життєву трагедію.

Розкуркулення призвело також до ще однієї негативної зміни – руйнації сім'ї. Членів однієї сім'ї розлучали між собою, діти та люди похилого віку досить часто залишалися напризволяще. Таким чином, відбувалася втрата сімейних зв'язків. В інструкціях по виселенню можна було знайти: «Ни в коем случае не допускать прощаний при отъездах родственников, друзей, знакомых»³.

Були випадки, коли заарештовані після слідчих дій повертались додому. Так Ільченко Єгор Андрійович, 1878 року народження, українець, селянин-одноосібник був 1930 року розкуркулений. 12 червня 1930 року він був заарештований за антирадянську агітацію та підбурювання селян до масових заворушень (статті 54¹⁰, 56¹⁶ КК УСРР). А 6 вересня 1930 року справу було закрито Харківським окружним відділом ДПУ (Державне політичне управління) за недоведеністю звинувачення зі звільненням з-під варті⁴. Але Ільченко Єгор все ж був висланий з сім'єю за межі району⁵.

Також і тих з «куркулів» чи «підкуркульників», хто не чинив опору, висилали за межі району. Будинки, землю, худобу і майно розкуркулених було передано до колгоспу⁶. В їхніх будинках розмістили дитячий садок, колгоспну контору, сільраду, в деякі вселились колгоспники та прислані владою вчителі.

¹ Реабілітовані історією. Харківська область: Книга перша. Ч.1/ДП «Редакційно-видавнича група Харківського тому серії «Реабілітовані історією». К., Х.: Оригінал, 2005. С. 514

² Ісаєнко Олексій Єгорович

³ Олеся Стасюк Деформація народної культури в роки Голодомору. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2008. Вип. 18. С. 357

⁴ Реабілітовані історією. Харківська область: Книга перша. Ч.1/ДП «Редакційно-видавнича група Харківського тому серії «Реабілітовані історією». К., Х.: Оригінал, 2005. С. 512

⁵ Коженова З. Ю.

⁶ Коваль Г. В.

В хлівах та стайнях розкуркулених тепер стояла колгоспна худоба¹. Дехто із засланих у війну повернувся і служив окупантам.

Залізничник ст. Козятин Галяс, який відправляв ешелони з «куркульськими сім'ями» взимку 1930 р., гірко констатував: «Радянська влада своїми заходами загубила найкращих селян-хліборобів, даних людей назвали куркулями і вивезли на явну загибель. Подивіться, який плач стоїть по селах, забирають маленьких дітей та жінок, цих куркулів, і везуть також на смерть, ці невинні діти загинуть, адже вони босі та голі, що робиться, немає ніякої можливості утриматися від сліз. Плакати потрібно, і все це необхідно занести в історію людського життя, що витворяла Радвлада над селянством»².

Поряд з розкурчуванням для стимулювання притоку селян в колгоспи був використаний інший метод: накладення на одноосібників непідйомних податків при одночасному звільненні колгоспників від податків і податкової заборгованості. Цей метод виявився ефективним, і тому з другої половини 1931 р. масове розкурчування припинилося. Розкурчування у поєднанні з податково-пільговим перепадом за короткий строк загнали в колгоспи основну масу селянства. На жовтень 1931 р. в УСРР було колективізовано 72% селянської орної землі³.

Відображення сваволі на селі було б неповним без згадки про те, що масштабні «стратегічні» кампанії розкурчування, вислання та примусової колективізації в українському селі доповнювались іншими, так би мовити, супутніми, кампаніями: закриттям церков та арештами священиків; «мобілізацією посівного матеріалу» – черговим визискуванням хлібних ресурсів з села шляхом обшуків та реквізицій; збором утильсировини – від масового зняття і здачі «на утиль» могильних надгробків, хрестів та церковних

¹ Хрякова О. І.

² Петренко В. І. Масове розкурчування українського селянства в 1930–1933 рр.: механізм творення голодомору. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. 2008. Вип. 13. С. 119.

³ Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький К.: Інститут історії України НАН України. 2012. С. 50

дзвонів до створення «спецзагонів», що відстрілювали собак і котів по дворах господарів або ж обрізали хвости і гриви в коней¹.

Хоча куркулів в українському селі експропріювали і в більшості випадків заслали або відправили в ГУЛАГ, на тому справа не скінчилася. Їх тінь всі 1930-ті рр. нависала над селом. Розкуркулення залишило за собою безліч судових справ, майнових суперечок, розгляд яких затягся на роки. Родичі засланих і заарештованих куркулів, затавровані як пособники, докладали всіх зусиль, щоб змити з себе цю пляму. Деяка частина куркулів, розкуркулених, але не заарештованих і не висланих, з яких-небудь причин вирішила не наслідувати приклад більшості і не бігти в місто, шукала спосіб вижити в селі².

Розкуркулення було ключем до колективізація та яскраво ілюструвало долю будь-якого селянина, який відмовився виконувати вимоги радянської влади. Розкуркуливши селян, Сталін вирішив велике селянське питання, тому що селяни не були ні «буржуазними», ні «пролетарськими», а фактично – розділеними на два класи, що визначалося не економічними обставинами, а передбачуваним ставленням до колективів. Залишитися могли лише ті, хто приймав комуністичну програму та вступали до колгоспів, решту засудили як куркулів. Таким чином, селяни більше не існували як квазічлени пролетаріату. Вони були або за революцію пролетаріату, або проти неї³.

В ході колективізації зникли промисли, від яких залежав традиційний уклад селянського життя. Дві основні причини викликали раптовий розвал сільських промислів на початку 1930-х рр. В першу чергу це розкуркулення: сільські кустарі, які часто належали до заможної прошарку в селі, піддавалися особливому ризику отримати ярлик куркуля. Крім тих з них, хто був розкуркулений і висланий, безліч інших в 1929-1930 рр. покинули село, прагнучи уникнути подібної долі. Друга причина полягала в несприятливому кліматі для кустарного виробництва на селі, сформованому після

¹ Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки / Відп. ред. В.М. Литвин. Наукова думка. К., 2003. С. 526

² Фицпатрик Ш. Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е годы: деревня. / Пер. с англ. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. С. 267

³ Amy Whisman Unwritten: The Hidden History of the Holodomor. Liberty University. A Thesis Submitted to the Department of History. Vineland, New Jersey April 2018. S. 32

колективізації. Колгоспник не виробляв трудоднів, займаючись ремеслом, і воно не давало йому такої можливості прогодуватися, яку давала обробка присадибної ділянки. Такі культури, як льон і коноплі служили сировиною для багатьох промислів, зокрема ткацтва, вишивання, гаптування, але колгоспи ставили на чільне місце виробництво зерна, а колгоспники не могли виділити для льону і конопель місце на власних маленьких ділянках. Присадибна ділянка найчастіше повністю відводилася під харчові культури. Одноосібник же, якщо продовжував займатися ремеслом, ризикував бути звинуваченим в капіталістичному ухилі (оскільки торгував) або саботажі державних заготовок (оскільки не присвячував себе цілком праці в колгоспі) і піддавався надзвичайного оподаткуванню на доходи від промислу¹.

Компанія «ліквідація куркульства як класу» була по своїй суті своєрідною формою репресій щодо усього селянства, бо одних – розстрілювали, других – депортували, третіх – лишали напризволяще, четвертих – «затягували» у колгоспи. В результаті жорстокої репресивної політики була знищена та маса селян України, яка виступала важливим виробником сільськогосподарської продукції і носієм кращих господарсько-трудова традицій українського селянства. На селі з'явився новий тип сільського працівника – колгоспник з усіма притаманними йому особливостями. На недепортованих же «куркулів», як і на колгоспників, очікував попереду нищівний голодомор 1932-1933 рр.

1.3. Голодомор – чорна сторінка українського села

Насильницька масова колективізація була засобом створення такого народу, який був би покірним та слухняним. Розкуркулення найзаможніших і середняцьких господарств, низька культура землеробства, варварські методи розорення селян, знеосібка, депортація справжніх трудівників – все це привело

¹ Фицпатрик Ш. Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е годы: деревня. / Пер. с англ. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. С. 240

до штучно організованого голоду, який руйнує свідомість людини, робить її слухняною та покірною.

Сталін неодноразово застерігав від ідеалізації колгоспів. Саме їх існування ще не означало, що класовий ворог зник. Навпаки, класову боротьбу тепер потрібно було вести усередині самих колгоспів. Так як куркулів уже було усунуто, то голодовий терор почав скеровуватися проти звичайного селянина-колгоспника та вцілілих селян-одноосібників¹. І став фактично третьою фазою радянських зусиль підпорядкувати собі Україну. Першими двома фазами були колективізація та розкуркулення. Окрім того, головною проблемою, на думку Сталіна, було особливо сильне почуття націоналізму в Україні. Націоналістичні настрої створювали загрозу комуністичному настрою, який проголошував: «Пролетар не має жодної країни». Звичайно, українці виявилися надзвичайно стійкими, навіть войовничими у виступах проти колективізації. Великий голод був здійснений не лише з економічного інтересу відправити надлишок зерна на експорт, він являв собою наступ зверху вниз, спрямований на нав'язування комуністичних директив та на одночасну ліквідацію українського опору².

Книга італійського історика Андреа Граціозі «Сталінізм: Колективізація та Великий голод» також стверджує, що радянські лідери винні в цьому геноцидному голоді, спрямованому на Україну. Сталін, пише Граціозі, «свідомо проводив анутиукраїнську політику, спрямовану на злам селянства, на масове знищення і спричинення геноциду...геноциду, фізичні та психологічні рубці якого все ще видно сьогодні». Можна припустити, що насправді було два голодомори: голод початку та середини 1932 року – результат індустріалізації та колективізації кінця 1920-х років, тоді як в кінці 1932 і 1933 років голод був створений Сталіним з метою покарання українських селян³.

Опираючись і не сприймаючи колективізації, селяни ще більше посилили тиск влади на себе. Це зумовило запровадження системи внутрішніх паспортів, що обмежувало можливості пересування селян теренами держави,

¹ Конквест Роберт. Жнива скорботи : колективізація і голодомор. Київ: Либідь. 1993. VII. С. 181

² Amy Whisman Unwritten: The Hidden History of the Holodomor. Liberty University. A Thesis Submitted to the Department of History. Vineland, New Jersey April 2018. S. 2-3

³ Reisenauer T.P. The Great Famine in Soviet Ukraine Toward New Avenues of Inquiry into the Holodomor. North Dakota State University. Fargo. 2014. S. 32

систематичне відбирання та нищення абсолютно усіх продуктів харчування, арешти та розстріли за зрізані колоски, масове виселення із своїх осель. Вістря цього жахливого нелюдського апокаліпсису було спрямоване насамперед проти українського селянства. Не зумівши ні економічними, ні політичними важелями примусити селянство змінити його світогляд, який формувався протягом сотень років, а також методи господарювання, які вони вели з діда-прадіда, сталінський тоталітарний режим таким варварським методом перетворив волелюбних, економічно незалежних селян-землевласників (тих, хто вижив) на покірних наймитів в одержавлених колгоспах¹.

Байдужість вищих ешелонів влади до долі населення, нехтування економічних законів сільськогосподарського виробництва, планування «на око» дорого обійшлися селянству. В першому півріччі 1932 р. цілу низку районів України охопив лютий голод.

Прийнята 20 листопада 1932 р. під шаленим тиском В. Молотова постанова Раднаркому України «Про заходи до посилення хлібозаготівель», яка передбачала застосування «натуральних штрафів» до тих колгоспників, котрі заборгували по хлібозаготівлі, але не мали збіжжя для розрахунків з державою, відкрила шлях масовому свавіллю. В усіх місцевостях України, крім прикордонних, посилювалися подвірні обшуки з конфіскацією не лише хліба, а й будь-яких запасів їжі: картоплі, круп, пшона, гороху, квасолі, кукурудзи, буряків, огірків, сухарів, сала, солінь і навіть сухофруктів. До колгоспів, які незадовільно виконували хлібозаготівлю, застосовували надзвичайних заходів, припиняли видачу натуральних авансів на вироблені трудодні, згортали громадське харчування, вилучали насінневі фонди².

Українські селяни із сумом зустрічали новий 1933 рік. Голодна смерть ходила від хати до хати, а слідом за нею поспішали буксирні бригади, вимагаючи продрозкладку, хлібозаготівлю. 1 січня Й. Сталін надіслав українцям новорічне привітання. А наступного дня надійшла директива про

¹ Петренко В.І. Голодомор 1932-1934 рр. – злочин проти українського народу. Наукові записки ВДТУ. Вип. 6. Серія: історія, Зб. наук. праць. Вінниця. 2003. С. 68

² Панченко П. Геноцидний голод 1932-1933 років в Україні в контексті історизму. Електронне наукове фахове видання – міжвідомчий тематичний збірник «Історія науки і біографістика». 2008. № 1. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2008-1/08pppuki.pdf> (дата звернення: 15.02.2021)

затвердження плану хлібоздачі на січень 1933 р. До кінця місяця Україна повинна була здати державі 62,5 млн пудів збіжжя. Сталінське керівництво, не зустрічаючи протидії з боку республіканських органів влади, продовжувало грабувати українського селянина, неминуче прирікаючи його на голодну смерть. На початок 1933 р. в Україні практично не залишилося запасів збіжжя. Зимові хлібозаготівлі, як і попереднього року, позбавили людей останнього шматка хліба. 19 січня 1933 р. Раднарком СРСР і ЦК ВКП(б) прийняли спільну постанову «Про обов'язкову поставку зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами», відповідно до якої селяни мали здавати зерно першого обмолоту за державними цінами протягом липня–грудня 1933 р. Запроваджувалася погектарна норма хлібоздачі; допускалася й торгівля збіжжям, але лише після виконання хлібозаготівель і утворення насінневих фондів. Ці зміни в хлібозаготівельній політиці партії мали стимулювати зацікавленість селян у результатах своєї праці: мовляв, після виконання встановленого хлібоподатку вони зможуть розпоряджатися частиною врожаю на власний розсуд¹.

Якщо зимові хлібозаготівлі 1931–1932 рр. призвели до голодування значної частини селянства у різних районах України, то результатом тотальної конфіскації їстівних припасів узимку 1932–1933 рр. став страхітливим голодомор, від якого, за далеко не повними даними, загинуло близько 8 млн чоловік².

Точних відомостей про рівень смертності в селі Леміщине не збереглося. Немає вже і кладовища, де були поховані жертви голоду. У 1937 році було започатковане нове кладовище, яке існує до нашого часу³. А на місці старого побудували ферми, дорогу.

Рятуючись від голоду, люди наймалися на роботу до Конгресівського цукрозаводу, щоб під час посадки висадків поїсти цукрових буряків⁴. Якось рятувала квасоля, що вродила в той рік. За роботу в колгоспі давали неякісний

¹ Панченко П. Геноцидний голод 1932-1933 років в Україні в контексті історизму. Електронне наукове фахове видання – міжвідомчий тематичний збірник «Історія науки і біографістика». 2008. № 1. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2008-1/08pprpuki.pdf> (дата звернення: 15.02.2021)

² Там же

³ Коваль Г.В.

⁴ Ісаєнко Л. П.

хліб, четвертинку макухи та вівсяну чи житню пісну юшку¹. При цьому суворо стежили за тим, щоб колгоспники чогось їстівного не прихопили з поля додому. Сіренко Яків був репресований по закону «Про охорону соціалістичної власності» від 7 серпня 1932 року, який в народі називали «законом про п'ять колосків»² і відбув у таборах 10 років за те, що вкрав у колгоспі відро чечевиці³.

Складне продовольче становище у Золочівському районі (Леміщине у описувані в роботі роки належало саме до цього району) можна встановити відповідно до телеграми ЦК КП(б)У до харківського обкому партії про надання продовольчої допомоги окремим районам області від 21 травня 1932 року, де вказується, що необхідно надати пробовольчу допомогу районам, що перебувають у найбільш тяжкому стані, зокрема в переліку міститься і Золочівський район⁴. Крім того, у доповідній записці Харківського обкому партії ЦК КП(б)У про надзвичайно напружене продовольче становище в окремих районах області від червня 1932 року містяться відомості, що до списку районів з тяжким становищем було віднесено і Золочівський. Відзначалося, що в багатьох колгоспах спостерігається невихід на роботи⁵.

Сім'ї колгоспних активістів голодували так само, як сім'ї тих, хто не поспішав до колгоспу, оскільки в колгоспній коморі залишилось лише посівне зерно, яке суворо охоронялось. Так, Ісаєнко Юхим Федорович, бачачи як пухнуть з голоду діти, вночі підліз під колгоспну комору (вона стоїть на пеньках) і буравчиком просвердливши отвір, набрав зерна. Тим і врятував сім'ю від голоду⁶.

Помирали від голоду в основному літні люди, яких нерідко хоронили вдома. Так діда Сафонова Артема діти і онуки закрили у погребі і не давали їсти. Там він і помер, там його і засипали землею⁷.

¹ Хрякова Г. П.

² Гісем О.В. Історія України. Довідник. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2014. С. 425

³ Счасний І. Є.

⁴ Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд. Р. Я. Пиріг; НАН України. Ін-т історії України. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 177

⁵ Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд. Р. Я. Пиріг; НАН України. Ін-т історії України. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 223-224

⁶ Коженова З. Ю.

⁷ Коженов В. В.

Були поодинокі жертви і серед колгоспників. Комишанський Василь, який працював на колгоспній фермі, попоравши худобу, пішов поїсти молодих колосків у полі (травень 1933 р.). Там і помер від виснаження¹.

Однак Комишанський був немісцевий, він прийшов до села, рятуючись від голоду з сусіднього села Братениця (Бабівка) Сумської області. В селі померло ще кілька немісцевих, які прийшли жебракувати, але нічого їстівного так і не знайшли. Іван Єгорович Счасний запам'ятав цих людей, які пухлі лежали біля колодязя². Місце поховань жертв голодомору нез'ясоване.

Щоб люди в цих умовах могли ще й працювати, колгосп організував харчування для робітників, а їхні діти харчувались у дитсадках³. Доглядали дітей в дитсадку Цінова Поліна та Анастасія, Ісаєнко Євгенія Іванівна, Коваль Єфимія Дмитрівна, Рудяк Євдокія Порфирівна, Супрун Гашка. Під час голодомору ці жінки докладали всіх зусиль, щоб врятувати дітей від смерті. Але біда підкралась з іншого боку – серед дітей спалахнула епідемія дифтерії і багато виснажених голодом дітей померло⁴. Допомогали підгодовувати дітей ще й шефи з Харкова. Від якого підприємства чи організації вони були прислані – невідомо. Збереглось лише прізвище їхнього очільника – Буров. А влітку 1933 р. діти отруїлись, бо їх напоїли узваром з молодих яблук, який був зварений в нових оцинкованих каструлях, які привезли шефи з Харкова. На щастя, всіх дітей вилікували і ніхто тоді не помер⁵.

В цілому, слід відзначити, що в селі голодомор не набув такого розмаху, як у сусідній Писарівці⁶. Люди пухли від голоду, та все ж масової смертності, за словами очевидців, не спостерігалось⁷. Це можна пояснити тим, що леміщани у своїй більшості вступили до колгоспу і до них не вживали особливо жорстких заходів, таких, як занесення на «чорну дошку», повного вилучення всього

¹ Комишанський О. С.

² Счасний І. Є.

³ Коваль Г. В.

⁴ Коваль Г. В.

⁵ Коваль Г. В.

⁶ Кобець Л.С. Чорні сторінки історії Писарівки. Золочів: Золочівська друкарня. 61 с.

⁷ Хрякова Г. П.

продовольства з осель селян, вилучення всього зерна з колгоспних комор, заборони торгівлі тощо¹.

Цікаво, що держава навіть у роки голодомору піклувалася про рівень освіти на селі, так у голодні 1932-33 роки вчителям видавали продовольчий пайок та гас (керосин) для гасових ламп, щоб вночі видно було перевіряти зошити та готуватись до уроків².

Покращилось становище лише влітку 1933 року після збору врожаю, коли колгоспникам дали зерна, і в оселях леміщан спекли такий довгоочікуваний хліб. Багато хто, наївшись свіжого хліба, мучивсь від болей в животі, бо організм відвик від такої їжі³.

У 1933 році ослаблених селян кинули у нову зернову кампанію. Але ні вони, ні їхня тяглова худоба не були спроможні тяжко працювати. Українська преса широко повідомляла про виснаження та падіж коней – головної тягової сили села. Для виправлення ситуації рекомендували використовувати навіть дійних корів. А на «куркулів» скидали вину за стан худоби - одним із дивних моментів критики бідняків та середняків було те, що вони, мовляв, виявили «куркульську некомпетентність у догляді та використанні тяглових тварин. З урахуванням фізичної спроможності селяни виконували лише частину необхідної роботи, до праці намагалися залучити кожну потенційну людську одиницю, особливо жінок, які в голодні роки помирали останніми⁴.

Внаслідок голодомору ще недавно чепурні двори тепер заростали лободою, плоти похилилися. Земля втрачала надійних господарів, пустувала, давала мізерні врожаї. Вирощене гайнувалося, розтягувалося, пропадало, вивозилося у різні фонди, трудодень обезцінювався⁵. Становище сільського господарства різко погіршилося – поля занедбали (засіювалися лише близько половини площ), на них тепер росли густі бур'яни, посів виявлявся неякісним, а посівом озими взагалі нехтували. Ці речі мали негативний вплив на урожай на

¹ Коженова З. Ю.

² Хрякова О. І.

³ Хрякова Г. П.

⁴ Конквест Роберт Жнива скорботи : колективізація і голодомор. Київ: Либідь. 1993. VII. С. 212

⁵ Панченко П. Геноцидний голод 1932-1933 років в Україні в контексті історизму.. Електронне наукове фахове видання – міжвідомчий тематичний збірник «Історія науки і біографістика». 2008. № 1. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2008-1/08pppuki.pdf> (дата звернення: 15.02.2021)

широких площах, незалежно від хороших чи поганих погодніх умов 1933 року. Колективізація сільського господарства і голод мали жахливі наслідки: крах сільського господарства в Україні виявився настільки руйнівним, що потребувався певний час, щоб відновити його повністю¹.

Повсякденний голод та голодомор супроводжувався конкретними формами соціально-психологічних аномалій та фізіологічних змін (недоїдання, жебрацтво, безпритульність, вживання сурогатів, дохлої худоби, виснаження, опухання, людоїдство, труподство, смерть), які стали масовим явищем в українському селі, а в умовах постголодоморного періоду (1936-1938 рр.) нагадували хворобами, фізичними недугами, каліцтвом, безпліддям жінок, демографічними прогалинами, психологією страху². Відмітною рисою Леміщиного стала відсутність канібалізму серед односельчан, оскільки тією чи іншою мірою була певна забезпеченість харчовими продуктами.

Жахливого удару зазнала народна етика та мораль, під час голоду у минулому залишилися прадавні риси українського народу: привітність, шанобливість, чуйність, доброзичливість. Виснажена фізично людина швидко деградує психічно та морально. Терор голодом виховав у селян сліпе поклоніння владі, законопослухняність, безмежну соціальну терпимість, яка зводиться до риторичної формули «аби не було голоду та війни, а все інше переживемо». Віками нагромаджений досвід господарювання на землі здавався в період з 1929 до 1934 рр. непотрібним³.

Голодомор продукував та постійно підживлював ряд суспільних явищ, які ще довгий час негативно впливали на духовне життя українського народу. Одним із таких явищ були доноси, які заохочувалися на всіх рівнях управління суспільством. Аморальним заходом радянської влади була нагорода за донесення (кожен, хто донесе про те, де односельчанин ховає продовольство, отримував 10-15% виявленого – як премію). Часто це було чи не єдиними

¹ Ewald Ammende. Human Life in Russia / Introduction by The Rt. Hon. Lord Dickinson, K.B.E., P.C.; Historical Introduction by Dr. James E. Mace Harvard University. Cleveland. 1984. P. 73

² Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький. К.: Інститут історії України НАН України. 2012. С. 292

³ Стасюк О. Деформація української традиційної культури в 1929–1934 роках. Етнічна історія народів Європи. 2005. Вип. 20. С. 96-97

видом порятунку від голоду. Відтак страх та гнітюча атмосфера донесень змушували селянина йти і доносити на сусіда першим¹.

Ще одним негативним явищем були дрібні крадіжки. Приклад Ісаєнка Юхима Федоровича, який наведений вище, не є єдиним прикладом крадіжок в селі. Як влучно зазначила Г. Горинь, саме з цих часів почало формуватися нетрадиційне ставлення до власності, а новими поколіннями гасла про державну власність та всенародне добро почало сприйматися як «речі нічийні», і тому незаконне привласнення не вважалося крадіжкою². З роками крадіжка в колгоспі почала сприйматися як «компенсація» за недоплачені трудовні, а потім настільки узвичаїлися, що з'явився навіть окремий термін – «несуни». Тому не дивно, що в розповідях старожилів типовим явищем були згадки про те, скільки всього колгоспники несли додому із колгоспу³.

¹ Стасюк О. Деформація народної культури в роки Голодомору. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2008. Вип. 18. С. 352

² Горинь Г. Голодомор 1932-33 років – нищівний удар по фундаментальних устроях традиційного укладу життя українського села. Відлуння голодомору – геноциду 1932-1933. Етнокультурні наслідки голодомору в Україні. Львів. НТШ. 2005. С. 117

³ Стасюк О. Деформація народної культури в роки Голодомору. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2008. Вип. 18. С. 353

РОЗДІЛ II. СЛОБОЖАНСЬКЕ СЕЛО ЛЕМЩИНЕ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

2.1. Леміщине напередодні війни

В кінці 1930-х – на початку 1940-х років чимало громадян СРСР жили передчуттям війни, що наближалась. Жителі села відчували наближення війни, спостерігали за підготовчими заходами радянського керівництва та як ці заходи були реалізовані в селі.

Після жахів «розкуркулення» та голодомору початку 1930-х років життя, здавалось, налагоджувалось. Та все ж, за спогадами сучасників тих подій, в кінці 1930-х – на початку 1940-х років всі жили відчували наближення війни. Газети та радіоприймачі в один голос твердили про вороже капіталістичне оточення, яке тільки й мріє про те, щоб знищити першу в світі країну робітників та селян. А, отже, «порох треба тримати сухим». Цікавою була реакція на події у світі початкового періоду II світової війни старожиливі – тих, що пережили чи були учасниками I світової війни. Коли повідомляли у пресі чи по радіо про перші місяці бойових дій у Європі і вказували кількість жертв – 6 чоловік загинуло, 10 чоловік загинуло тощо, старожили говорили: «Це що, ось як ми будемо воювати з німцями, тоді лік убитим йтиме на тисячі»¹. Тобто, сам факт майбутньої війни з Німеччиною сумнівів ні в кого не викликав.

Багатства українського села значною мірою визначали економічну й геополітичну міць СРСР. Володіння Україною, особливо у воєнні часи, дозволяло б вирішувати важливі стратегічні та воєнні завдання, втрата ж означала б не просто арифметичну втрату – це завдало б тяжкого удару по всій господарській системі СРСР, що незабаром і сталося. Значення сільськогосподарського потенціалу України добре розуміли обидва диктатори – і Сталін, і Гітлер. При цьому, якщо для Сталіна він був реальністю, то для Гітлера до певного часу – мрією. Цей фактор, виходячи із початкових задумів

¹ Хрякова О.І

Гітлера, був одним із головних у тому, що його війна з СРСР була й війною за Україну. Саме за рахунок України керівництво Райху розраховувало розв'язати одну із стержневих проблем – створити необхідну матеріальну базу, у першу чергу сировинну і продовольчу, для здійснення своїх геостратегічних планів¹.

Передчуття війни були підкріплені заходами СРСР, спрямованими на посилення військового потенціалу держави. В передвоєнні роки в СРСР питання військової служби регламентувались Конституцією СРСР 1936 р. та Законом про загальну військову повинність 1939 року². В цей час держава посилює увагу до військової підготовки майбутнього кадрового резерву РСЧА. Перед війною кожного літа чоловіків призовного віку з Леміщиного збирали на військові збори. Вони два тижні жили в наметовому таборі біля Гузового лісу (околиці с. Братениця Богодухівського району), де проходили військовий вишкіл³ (Додаток Е). У період з 1939 до червня 1941 року до лав Червоної Армії було призвано 17 леміщан (Додаток Є). Причому були призвані не лише 19-літні, як це передбачалось Законом про загальну військову повинність, а й старші за віком чоловіки. До нападу Німеччини на СРСР ніхто з них демобілізований не був, всі вони з перших днів війни були на передовій лінії фронту, а Ісаєнко Микола Прокопович до цього встиг взяти участь ще й у радянсько-фінській війні 1939-40 рр.⁴ Хряков Іван Павлович та Рудяк Іван Михайлович зазнали поневірянь у полоні, Рудяк І.М. загинув у концтаборі (Додаток Ж). Загалом, пройшовши немало випробувань, до рідних домівок повернулись лише 6 чоловік з цього призову.

В колгоспі була спеціальна конюшня, де утримувались «воєнні» коні. Їх не використовували для робіт, вони теж чекали свого «призову» до армії, що й сталося на початку війни.⁵

Неподалік від села, в районі так званих «Халепиних могил» в передвоєнні роки був дислокований військовий аеродром, де курсанти вчилися літати на

¹ Перехрест О. Г. Українське село 1941-1945 рр.: економічне та соціальне становище. Монографія. НАН України. Ін-т історії України. Черкаси. ЧНУ ім. Б. Хмельницького. 2011. 668 с.

² Рибченко Л. Радянські військові мобілізації на території України у 1941-1945 рр. Електронний ресурс. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1063-5/9.pdf> (дата звернення: 04.03.2021)

³ Коваль Г.В.

⁴ Рукас В.М.

⁵ Коваль Г.В.

учбово-тренувальних одно – і двомісних «Яках» (УТ-1 та УТ-2) (Додаток З). Ці літаки були прості за конструкцією з дерев'яною та полотняною обшивкою. Інколи вони в ході тренувальних польотів розбивались. Місцеві хлопчакі збирали уламки літаків, особливо цінувалось оргскло, з якого робили різні іграшки та сувеніри¹. Висока аварійність літаків УТ-1, в тому числі і на вказаному аеродромі, мала своїм наслідком те, що зрештою в 1939 році ВПС РСЧА від їхнього використання в якості навчальних літаків відмовились.²

Історико-географічна довідка. «Халепині могили» – група пагорбів площею близько 5 га з нерозораною степовою рослинністю, які підносяться на висоту 1,5-2 м над рівнем навколишньої місцевості. Знаходяться на відстані 4 км на північний захід від села. (Додаток И). Ще довго після війни на «Халепиних могилах» було видно залишки укріплень та військової інфраструктури довоєнного аеродрому та німецького військового полігону. Це було улюблене місце хлопчаків, де вони знаходили набої, гільзи від них, гранати. Одного разу знайшли в доброму стані гвинтівку³. А в 1978 році на полі поблизу цього об'єкта в напівзасипаний бліндаж провалився колгоспний трактор⁴. Зараз «Халепині могили» як історична пам'ятка та куточок незайманої природи вже не існують, бо в 2013 році згорнуті бульдозерами ФГ «Альфа».

Отже, про наближення війни селянам говорило багато що, і в переддень війни з цього не робили таємниці і партійні органи. Про це свідчить Комишанський Олексій Степанович, який в 1936-38 рр. був сільським завклубом. В 1939 році його перевели на роботу в Золочівський районний комітет комсомолу на посаду секретаря по роботі з кадрами, а перед війною він став секретарем по кадровій роботі уже в райкомі партії. Він пригадував, що на початку червня 1941 року партійний актив району зібрали в Харкові в обкомі і повідомили, що німці збирають сили біля нашого кордону, можлива війна з Німеччиною, потрібно готувати до цього народ, щоб не було несподіванки. 8

¹ Счасний І.Є.

² Авіа музей. Навчальні літаки 1920-ті-1940-ві рр. URL: <http://авиару.пф/aviamuseum/aviatsiya/sssр/uchebnye-samolety-2/uchebnye-samolety-1920-e-1940-e-gody/> (дата звернення: 14.03.2021)

³ Токар П.І.

⁴ Порожняк М.І.

червня 1941 року Олексія Степановича забрали на військову перепідготовку і призначили політруком. Зі збірного пункту на вул. Кацарській його та інших зібраних на «перепідготовку» форсованим маршем пішки відправили у напрямку західного кордону. За два тижні вони дійшли до Дніпра, там і почули звістку про напад Німеччини¹.

Створена у довоєнні роки колгоспно-радгоспна система, характерною рисою якої було поєднання економічного та позаекономічного примусу, забезпечила максимальне використання господарського потенціалу та трудових ресурсів українського села на користь держави. Колективізація зруйнувала економічні підвалини самодіяльних селянських господарств, примусила селян функціонувати у визначеній державою організаційно-господарській формі, перетворила їх у підневільну робочу силу. Діяла фіскально-визискова й стимулююча роль трудовдя. Навесні 1939 р. постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «з метою підвищення виробничої активності колгоспників і зміцнення трудової дисципліни» було запроваджено обов'язковий річний мінімум трудовднів, вироблених колгоспниками, за невиконання якого вони підлягали виключенню з колгоспу. Для кожного працездатного колгоспника в Українській РСР – чоловіків у віці 16–60 років і жінок 16–55 років – річний мінімум трудової повинності становив 80 трудовднів².

Впровадження системи трудовднів часто відбувалося з елементами прямого примусу. Селяни згадують, що у колгоспі ім. Ілліча почали погрожувати виключенням тих з колгоспників, хто не виробив установлений мінімум. У селі поширювалися чутки про виселення колгоспників, які не виконуватимуть встановлений мінімум трудовднів, до Сибіру, усупільнення худоби тощо³.

У передвоєнні роки (а також пізніше – у доокупаційний і післяокупаційний періоди війни) селяни платили державі як грошима (податки), так і натурою (обов'язкові поставки). Це стосувалося як колгоспів, так і окремих селянських дворів. Різниця була лише в тому, що для колгоспу існував один пакет зобов'язань, для селянського двору – інший. До колгоспів застосовувалася система прибуткового податку (запроваджена ще в 1936 р.). До прибутків

¹ Комишанський О.С.

² Важнейшие решения по сельскому хозяйству за 1938–1946 гг. М. : ОГИЗ-Сельхозгиз, 1948. С. 236

³ Комишанський О.С.

колгоспу, які оподатковувалися прибутковим податком, входили всі без виключення види прибутків: натуральні та грошові від рослинництва, тваринництва, бджолярства й шовківництва, а також інші прибуткові надходження (наприклад, прибутки від підсобних підприємств, заробітки на стороні та ін.)¹.

Задля підвищення рівня фінансування воєнної галузі відбувалися зміни і в оподаткуванні сільського господарства. Вагомі зміни відбулися восени 1939 року, коли було встановлено прогресивно-прибутковий податок з присадибної ділянки колгоспників замість податків з доходів, які вони одержували на трудовні в колгоспі. Причина цих змін полягала у тому, що доходи колгоспників на трудовні були надто мізерними, звідси і невеликий податок. Присадибні ділянки виявилися більш ефективними, тому й податок з них – значно більший².

Кожен селянський двір (колгоспників та одноосібників) повинен був здавати державі за низькими заготівельними цінами м'ясо, молочні продукти, яйця та іншу продукцію зі своєї присадибної ділянки. Здавати певну кількість тваринницької продукції зобов'язувалися навіть ті селянські господарства, які не мали ні свиней, ні корів, ні овець³. Селяни згадують, що необхідно було здати 100 яєць, близько 40 кг м'яса, свинячу шкіру, картоплю та інші овочі⁴.

Колгоспи та господарства сільських мешканців сплачували також внески за обов'язкове страхування. Згідно з законом від 4 квітня 1940 р., у колгоспах обов'язковому страхуванню підлягали будівлі, інвентар, обладнання, транспортні засоби, продукція, сировина і матеріали, посіви сільськогосподарських культур, урожай садів, ягідників і виноградників, худоба віком від 6 місяців. У господарствах селян – майно, що належало їм на праві особистої власності: будівлі, велика рогата худоба віком від 6 місяців,

¹ Перехрест О. Г. Українське село 1941-1945 рр.: економічне та соціальне становище. Монографія. НАН України. Ін-т історії України. Черкаси. ЧНУ ім. Б. Хмельницького. 2011. С. 99

² Панченко П.П., Шмарчук В. А. Аграрна історія України. К; Тов. Знання, КОО, 2000. С. 183-184

³ Перехрест О. Г. Українське село 1941-1945 рр.: економічне та соціальне становище. Монографія. НАН України. Ін-т історії України. Черкаси. ЧНУ ім. Б. Хмельницького. 2011. С. 104

⁴ Комишанський О.С.

коні, вівці та кози віком від 1 року, свині віком від 9 місяців і польові посіви сільськогосподарських культур¹.

Щодо побутового життя напередодні війни, то слід відмітити наступне. Так, ще в довоєнні роки почав працювати сільський магазин товариства споживчої кооперації (додаток І). В ньому до війни працювали Сіренко Євдокія, Ісаєнко Микола Прокопович². В селі з'явилися радіоточки. В сільраді був телефон. Доставлялась пошта. У селі було побудовано медпункт, де навіть було влаштовано родильний відділ³. З перших років існування колгоспу в селі був організований дитячий садок для дітей колгоспників, який діяв і в подальшому. Дітей розміщували у кращих на той час будівлях – у трьох хатах розкуркулених Федора Ісаєнка, Чалих, та Сергієнка⁴.

Радянська влада розуміла важливість освіти і тому підтримувала розвиток шкільництва на селі. У 1930-ті роки школа стала чотирирічною, а мовою навчання – українська. Продовжували учні освіту у Лютівській семирічній школі, куди за 5 км щодня ходили пішки. З 1931р. вчителем почала працювати Онуфрієнко Олена Іванівна (додаток Ї), а з 1932 – Хряков Іван Павлович⁵. Вони навчали не тільки дітей, а й дорослих у лікбезі – вечірній школі. До 1937 р. з безграмотністю в селі було покінчено. Хряков Іван Павлович до того ж був активним сількором районної газети, за що був премійований фотоапаратом «Фотокор». У 1939 р. він був призваний до Червоної армії⁶.

Попри заяви радянської пропаганди про миролюбність першої країни звільненої праці, у 1939-41 роках СРСР мав збройні конфлікти з усіма західними сусідами, в Європі повним ходом йшла Друга світова війна. І хоча бойові дії відбувались десь далеко, всі жили передчуттям війни, що наближається. Ознаками цієї події була мілітаризація суспільства, що посилювалась. На місцевому рівні це відчувалось з пропагандистських передач по радіо, фільмів, пісень, газетних публікацій.

¹ Перехрест О. Г. Українське село 1941-1945 рр.: економічне та соціальне становище. Монографія. НАН України. Ін-т історії України. Черкаси. ЧНУ ім. Б. Хмельницького. 2011. С. 105

² Токар В. Є.

³ Коваль Г.В.

⁴ Ісаєнко Л.П.

⁵ Рукас В.М.

⁶ Хряков І.П.

2.2. Початок війни та окупаційний режим у слобожанському селі: перебіг подій та повсякдення

Рівно через чотири місяці після початку радянсько-німецької війни село Леміщине опинилось під німецькою окупацією. Війна стала тією трагічною подією в житті села, яка невблаганно зламала долі багатьох селян.

22 червня 1941 р. голова сільради Ільченко Василь Васильович отримав близько третьої години дня по телефону повідомлення з району про те, що почалась війна (Додаток Й). Відразу він скликав всіх чоловіків, щоб повідомити цю новину¹. В цей же день Указом Президії Верховної Ради СРСР була оголошена загальна мобілізація. 23 червня на території Харківського військового округу почався призов військовозобов'язаних чоловіків віком від 23 до 36 років (1905-1918 р.н.)². Згідно з цим указом в останні дні червня з села були призвані молоді, здорові чоловіки в розквіті сил (Додаток К). Доля більшості з них невідома. «Книга пам'яті» повідомляє, що більшість з них пропали без вісті в грудні 1943 року без уточнення місця і точної дати загибелі³. Невідомо, на чому побудовані такі свідчення, які, очевидно, не є достовірними. За даними ЦАМО РФ у Подольську – це все-таки дата вибуття, а не дата загибелі⁴. Вдови загиблих дізнались, що їхні чоловіки вступили в бій з німецькими військами десь в районі Дніпропетровська, більшість їх там і загинула⁵. Місце їхнього поховання невідоме і до нашого часу. Опосередковано цю інформацію підтверджує факт повернення полонених радянських бійців у рідні домівки в перші місяці окупації. На початку війни окупаційний режим ще не був таким жорстоким. Німці просто не знали, що їм робити з такою великою кількістю військовополонених і багатьох відпускали додому. Так, в період з 25 липня по 13 листопада 1941 року було відправлено

¹ Коваль Г.В.

² Горюнов Ю.А. Государственный комитет обороны постановляет (1941-45). Цифры. Документы. М., 2002. С.492

³ Книга пам'яті України: Харківська область. Харків: Наукова редакція Харківського обласного видання Книги Пам'яті України, т.7, 1995. 816 с.

⁴ Обобщенный банк данных «Мемориал». URL: <http://obd-memorial.ru> (дата звернення: 23.09.2020)

⁵ Ісаєнко І.П.

додому 277761 українців-військовополонених¹. Під Дніпропетровськ до табору військовополонених ходила забирати свого чоловіка дружина Ісаєнка Юхима Федоровича і таки забрала його додому².

10 серпня 1941 року була оголошена друга загальна мобілізація військовозобов'язаних вікових категорій від 22 до 37 років (1904-1919 р.н.)³. З села було призвано ще 7 чоловік (Додаток Л). Черговий призов 19-річних призовників 1922 р.н. був оголошений ДКО 15 вересня 1941 р.⁴ і за ним було призвано ще четверо юнаків (Додаток М).

На фронтах війни в рядах діючої армії проходили військову службу і три жінки, уродженки с. Леміщине: Ільченко Марфа Єгорівна, зв'язкова, загинула 16.01.45 в с. Бота, Латвія⁵; Халенко Варвара Марківна, зв'язкова, нагороджена орденом «Вітчизняної війни II ст.», медалями «За бойові заслуги», «За оборону Кавказу»; Супрун Катерина Мусіївна, зв'язкова, нагороджена орденом Червоної Зірки (Додаток Н).

В перші дні війни згідно з директивою РНК та ЦК ВКП(б) від 29.06.1941 р «Про боротьбу з дезертирами, панікерами, дезорганізаторами тилу, шпигунами і дезертирами» за розпорядженням сільради сільські чоловіки, озброєні мисливськими рушницями, навколо села в полях і ярах шукали німецьких шпигунів та парашутистів⁶. На їх щастя, вони нікого не знайшли. Через кілька днів після цього мисливців зобов'язали здати свої рушниці, а міліціонери вилучили всі радіоприймачі⁷.

Навальний наступ німецької армії після Київської катастрофи мав своїм наслідком початок евакуації в Харківській області. Вона почалася після

¹ Кривошеєв Г.Ф. Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание. /Г.Ф. Кривошеєв, В.М. Андроников, П.Д. Буриков. М., 2009. С.37

² Коженова З.Ю.

³ Рибченко Л. Радянські військові мобілізації на території України у 1941-1945 рр. Електронний ресурс. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1063-5/9.pdf> (дата звернення: 19.03.2021)

⁴ Рибченко Л. Радянські військові мобілізації на території України у 1941-1945 рр. Електронний ресурс. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1063-5/9.pdf> (дата звернення: 19.03.2021)

⁵ Книга пам'яті України: Харківська область. Харків: Наукова редакція Харківського обласного видання Книги Пам'яті України, т.7, 1995. С. 385.

⁶ Твердохліб М.Ф. Слобожанський хутір у роки воєнного лихоліття. Кременчук: Вид-во Піраміда, 2010. С.7-8

⁷ Коваль Г.В.

відповідного розпорядження ДКО СРСР від 16 вересня 1941р.¹ Колгоспні трактори, автомобілі та худобу з села Леміщине відправили в евакуацію своїм ходом. Шупик Микола Лукич, Ільченко Марія Іванівна, Ісаєнко Олександра Яківна, Токар Віра Єгорівна частину корів відганяли у с. Прудянку, за Золочевом, звідки її відправляли далі на схід. Тварин гнали по полях, щоб знищувати незібраний урожай. Довоєнний голова колгоспу Шупик Лука Лукич та ветеринар Супрун Григорій Борисович залишки худоби відганяли в Сталінградську область². Там в евакуації Лука Лукич і помер від тифу³.

В перші місяці війни 45 чоловік було відправлено з села на будівництво протитанкових ровів до с. Довжик. Потім частину робітників послали до Чернігова на будівництво оборонних споруд, де вони зазнали німецьких бомбувань. На щастя, ніхто не загинув. Після повернення вони ще потрудилися і на будівництві бліндажів та дзотів на «Халепиних могилах» поблизу села. Там радянське командування готувало лінію оборони⁴. Та бойових зіткнень на цьому рубежі не було. Німці вступили в село без бою 22 жовтня 1941, в'їхавши на мотоциклах з боку Грайворона⁵ (нині це місто в Білгородській області Російської Федерації).

В перші дні окупації в селі трапився курйозний випадок. Окупанти неподалік села захопили коней, які відбилися від відступаючих червоноармійських частин. Можливо, це були коні 3-ї кавалерійської дивізії, що вела оборонні бої на території району⁶. Коні були дорідні, справжні огирі. Німці спробували їх запрягти і сіли в бричку. Та коні не схотіли коритись фашистам і понеслись по дорозі, не слухаючи віжок. Не в змозі зупинитись, вони грудьми розбили ворота діда Мелентія, розстрошили віз разом з німцями і, вирвавшись на волю, помчали далі⁷.

¹ Лисенко О.Є. Евакуаційні заходи урядів УРСР і СРСР на території УРСР в роки Великої Вітчизняної війни СРСР 1941- 1945: енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во Наукова думка, 2005. С. 28

² Токар В.С.

³ Рукас В.М.

⁴ Ляшенко В.І.

⁵ Коженова З.Ю.

⁶ Григоренко П.Б. Золочів. Історико-краєзнавчий нарис. / П.Б. Григоренко, В.І. Соколовський, М.Х. Шаповалов. Харків: Прапор, 1977. С. 27

⁷ Рукас В.М.

Село Леміщине, як і вся Харківська область, постійно перебувало під управлінням військових властей так званої військової зони¹. Військова зона поділялася на три зони – зона боїв, зона воюючої армії, зона військ (тилова)². Военну адміністрацію в нашому краї очолював военний комендант в с. Лютівка³ (7 км від с. Леміщине).

Першочергово окупаційна влада взялась за виявлення і знищення радянського підпілля. Незадовго до вступу німців за завданням Богодухівського райкому партії для ведення підпільної роботи на батьківщину з Богодухова, де він працював ревізором бухгалтерського обліку, повернувся комуніст Комишанський Антон Степанович. Особливої шкоди окупантам він заподіяти не встиг. Хтось з односельців доніс лютівському коменданту на Антона Степановича, що до нього приходили зв'язкові з Богодухова. Він був схоплений і розстріляний на початку 1942 року в Харкові⁴. Така сумна доля спіткала в перші місяці окупації майже все нашвидкуруч організоване антифашистське підпілля Золочівщини⁵. Це сталося не випадково, адже війна сталінському керівництву бачилась на ворожій території, і до її початку ніхто серйозно не займався підготовкою підпільників для боротьби у німецькому тилу. До кінця 1941 р. поверхневу підготовку до «малої війни» пройшли лише 15% усіх тих, хто залишився на окупованій території для боротьби в тилу ворога⁶. З початком Другої світової війни були знищені партизанські бази та центри підготовки для підпільної роботи, адже сталінське керівництво планувало воювати не на своїй, а на ворожій території⁷. Тому не навчені азам конспірації, без належного спорядження і озброєння, без зв'язку, роз'єднані, деморалізовані невтішними новинами з фронту, підпільники стали легкою здобиччю досвідченої каральної машини Третього Рейху.

¹ История Украинской ССР К.: Наукова думка, С. 91-92

² Косик В. Україна та Німеччина у Другій світовій війні. Львів, Українознавча бібліотека НТШ, №3, 1993. С.174.

³ Счасний І.Є.

⁴ Комишанський О.С.

⁵ Григоренко П., Соколовський В., Шаповалов М. Золочів: Історико-краєзнавчий нарис. Харків: Прапор, 1977. С. 28

⁶ Бойко О.Д. Історія України: Посібник. К.: Видавничий центр Академія, 2002. С. 469.

⁷ В.Суворов. Ледокол. М: Издательский дом «Новое время», 1993. С.108-109.

З новою владою у селі з'явилися поліцаї та староста, підпорядковані Лютівському коменданту. Поліція займалася громадським порядком, складалася з українців і називалася «допоміжна українська поліція на службі німецького вермахту»¹. Спочатку посаду старости села лютівський комендант запропонував Счасному Єгору (уроджений Адольф, чех, солдат австро-угорської армії часів I світової війни, військовополонений, що прийняв православне хрещення і одруживсь в селі). Але він відмовивсь, хоча його і протримали ніч в холодному льоху комендатури, домагаючись згоди².

Тоді в пошуках опори на місцях представники німецької окупаційної влади звернули увагу на ображених при «советах». Їх запрошували працювати в органи місцевого самоврядування, надавали їм допомогу і повертали майно. Частина поліцаїв набрали з розкуркулених та висланих до Сибіру. Адже таких в СРСР протягом 1942-45 років було призвано на фронт 233474 чол.³ Нерідко вони переходили на бік окупантів. Так, дезертирували чи здались німцям і згодилися на співпрацю з ними розкуркулені на початку 1930-тих років Микола Чалий з сином Костянтином. Миколу Чалого німці і поставили старостою (до речі, він був рідним дядьком Героя Радянського Союзу Олександра Микитовича Чалого), потім старостою став Сафонов Іван Петрович. Старості допомагав поліцай Сафонов Петро Маркович, який відсидів до війни за крадіжку корови та ухилився від військового призиву⁴. В перші дні окупації родичі розкуркуленого Федора Ісаєнка вигнали з його хати, яку сільрада віддала вчителям, вчительку Хрякову Олену Іванівну з двома малолітніми дітьми. Невдовзі там поселився поліцай Григорій Ісаєнко⁵.

Ці колабораціоністи під командою Лютівського коменданта впроваджували в селі нацистську окупаційну політику. Її зміст на нараді окупаційних чинів у Рівному визначив очільник Рейхскомісаріату Україна Еріх Кох: «Мета нашої роботи – примусити українців працювати на

¹ Косик В. Україна та Німеччина у Другій світовій війні. Львів, Українознавча бібліотека НТШ, №3, 1993. С. 176

² Счасний І.Є.

³ Кривошеєв Г.Ф., Андронников В.М., Буриков П.Д. Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание. М.: Наука, 2009. С. 36.

⁴ Ісаєнко Л.П.

⁵ Хрякова О.І.

Німеччину, а не ошчасливити цей народ. Україна має постачати те, чого немає у Німеччині. Цю роботу слід проводити, не зважаючи на втрати»¹. Слова гітлерівського командування про те, що німецька армія прийшла визволяти українців від більшовицького рабства, виявились демагогією. Адже таке одіозне створіння більшовицької влади як колгоспи зберігалось і надалі. Рейхсміністр східних територій А. Розенберг планував зробити з них під німецьким керівництвом бази з виробництва пшениці для Німеччини і народів, що залежать від неї².

Тож під час окупації в селі німці колгосп не розпускали, тільки тепер він отримав назву «громадський двір» і, звісно, вже без назви «Імені Ілліча». Селяни змушені були і далі гуртом обробляти землю та здавати урожай німцям. Головою (старостою громадського двору) селяни обрали Ільченка Івана Митрофановича, який до війни був бригадиром у сусідньому селі Відродженівка. Зібраний врожай возили до Братениці і в Лютівку, де була німецька комендатура. Об'єми виробництва були значно нижчими за довоєнні, багато землі опинилось під толокою³.

Ще 5 серпня 1941 р. гітлерівський міністр східних територій Розенберг підписав наказ про введення трудової повинності в окупованих східних областях. Поступово вікові межі для тих, хто підлягав повинності, були розширені. Спочатку це були люди віком від 18 до 45 років, а незабаром — від 14 до 65 років. Окупаційний режим вимагав від жителів України рабської покори і виснажливої праці⁴. Тож в роки окупації працювали всі працездатні, здебільшого жінки і підлітки. Оскільки тракторів і коней не було, землю обробляли коровами. За роботу на «громадському дворі» платили зерном. А головною робочою силою були юнаки 15-17 років. Працювали тяжко, під загрозою покарання. Лютівський комендант тримав під контролем стан виконання робіт. Свідчить Коваль Гнат Володомирович: «Якось восени 1942 року ми, хлопці, виїхали орати. А лемеші плугів за літо поржавіли. Із-за цього

¹ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів. К.: Держполітвидав, 1963. С. 143

² Косик В. Україна та Німеччина у Другій світовій війні. Львів, Українознавча бібліотека НТШ, 1993. № 3. С. 187

³ Ісаєнко Л.П.

⁴ Бойко О.Д. Історія України: Посібник. К.: Видавничий центр Академія, 2002. С. 466

якість оранки була низькою: скиба ґрунту не відвалювалась, а кришилась. Тут саме під'їхав Лютівський комендант на автомобілі. Трохи подививсь, а потім витяг нагайку з свинцевою кулькою на кінці. Ламаною мовою комендант наказав хлопцям чистити лемеші, пообіцяв, що якщо до вечора оранка не буде якісною, то винні отримають цієї нагайки, а, може, посидять і в холодному льосі Лютівської комендатури. З цим і поїхав. Кілька годин підряд ми чистили цеглою лемеші і таки почали орати якісно. Комендант слова дотримав – увечері приїхав, подививсь і, нічого не сказавши, поїхав далі»¹.

Окупаційна влада діяла не тільки нагайкою, а, інколи, – і пряником. Щоб заохотити селян до збільшення здачі молока в Золочівську молочно-масляну контору, впроваджувались стимули: надання перегону, пільгове придбання дефіцитних товарів – цукру, солі, мила, тютюну, спирту тощо². Нацистська влада не чинила перешкод і шкільному навчанню. Хоча й з перервами, але чотирирічна школа в селі працювала. Замість Хрякової Олени Іванівни, яка евакуювалась, в школі навчали дітей Ільченко Ганна Володимирівна, яка на час війни повернулася до батьків з Вовчанського району, та Сташинська Анастасія. Замість зошитів були всякі підходящі папери, чорнило робили з бузинових ягід і сажі. Навчання відбувалось нерегулярно, в холоди школу було нічим опалювати³. Золочівська окупаційна Райуправа та Райосвіта тримали під контролем навчання дітей в школах району, вживали заходів для забезпечення шкіл навчальним приладдям, надавали настанови вчителям, як і чому навчати дітей⁴.

Окремою сумною сторінкою історії села під час окупації є відправлення до Німеччини на роботу молоді, яка поповнювала лави остарбайтерів. Перша широкомасштабна кампанія набору робочої сили зі Сходу почалася після поширення інструкції Розенберга від 6 березня 1942 р про проведення набору для Райху в рейскомісаріаті «Україна» сільськогосподарських та промислових

¹ Коваль Г.В.

² Твердохліб М.Ф. Слобожанський хутір у роки воєнного лихоліття. Кременчук: Вид-во Піраміда. 2010. С. 63

³ Рукас В.М.

⁴ Твердохліб М.Ф. Слобожанський хутір у роки воєнного лихоліття. Кременчук: Вид-во Піраміда. 2010. С. 105-107

робітників¹. В нашому краї, очевидно через близькість фронту, такі мобілізації почались лише у наступному 1943 році. Так, за розпорядженням німецького командування по Золочівському району і Золочівській міській управі 1 червня 1943 року була оголошена мобілізація громадян 1919-1928 років народження на роботу в Німеччину². Особливо речно старавсь відправити до Німеччини якомога більше молоді староста Микола Чалий. Хлопці й дівчата, рятуючись, розбігались по навколишнім селам, а Чалий погрожував за неявку спалити хати втікачів. Частина хлопців та дівчат, яких людологи ввіймали та закрили в коморі перед відправкою, врятували рідні, зробивши вночі підкоп під стіною будівлі³. Та все ж протягом першої половини 1943 року поліцаям вдалось виловити 25 молодих людей (Додаток О) і відправити їх до Золочева, де їх вантажили у товарні вагони і везли до Німеччини. Умови перевезення робітників до Німеччини були жахливими. Люди майже зовсім не одержували ні їжі, ні води. Згідно з націонал-соціалістичною ідеологією, українських та російських остарбайтерів треба було вважати «недолюдками» (Untermenschen). Тому вони часто зазнавали жорстокого, нелюдського ставлення⁴.

Нашим вигнанцям судилась різна доля: хто працював у «бауера», а кому довелось і попрацювати на воєнних заводах. Ляшенко Василь Іванович отримав на чужині поранення під час англійського бомбування, а Ільченко Олександра Василівна загинула на чужій стороні⁵.

Народна пам'ять зберегла трагічну історію, яка трапилась в кінці травня – на початку червня 1942 року з п'ятьма нашими розвідниками-диверсантами в околицях с. Леміщине. Їх скинули з літака в околицях міста Грайворона (зараз Російська Федерація) і вони рухались у напрямку нашого села. Один з поліцаїв їхав велосипедом з села Козинки (Белгородська обл.) до Леміщиного і запримітив радянських бійців. Він сповістив іншим поліцаям і німцям, ті влаштували погоню на мотоциклах. Радянські розвідники добігли до

¹ Косик В. Україна та Німеччина у Другій світовій війні. Львів, Українознавча бібліотека НТШ, 1993. № 3. С. 230.

² Твердохліб М. Слобожанський хутір у роки воєнного лихоліття. Кременчук: Вид-во Піраміда. 2010. С. 75.

³ Счасний І.Є.

⁴ Косик В. Україна та Німеччина у Другій світовій війні. Львів, Українознавча бібліотека НТШ, 1993. № 3. С. 268, 271.

⁵ Ляшенко В.І.

Демиденкового лісу. Невдовзі німці на мотоциклах його оточили і почали обстрілювати. Один з поліцаїв сповістив у Лютівську комендатуру, а звідти зателефонували в Золочів. З Золочева приїхали дві машини з гітлерівцями. З закованими рукавами, з автоматами вони почали оточувати ліс. Радянські бійці, побачивши це, хотіли втекти в Соснівський ліс через поле. Та, передбачивши цей крок, між лісами, під скиртою, залягли два поліцаї, один з кулеметом, інший – з гвинтівкою. Коли розвідгрупа наблизилась до них, поліцаї відкрили вогонь. Двох наших бійців було вбито зразу. Інших трьох захопили в полон. Полонених привезли в село. Вони просили води, наші жінки хотіли дати, та поліцай вибив ногою кухля з рук. Пізніше все ж дозволили дати полоненим води. Один з них, тяжкопоранений в живіт, пив, а з рани вода витікала. Він помер по дорозі в Грайворон, куди їх повезли потім, німці його викинули в селі Безимено, де воїна поховали селяни. Двох загиблих спочатку поховали в лісі, повідрубавши лопатами ноги, бо вони не поміщались у затісній ямі. Після війни прах воїнів перенесли в центр села, до клубу. Пізніше їх перепоховали в Лютівській братській могилі.

Через чотири дні після бою в лісі у вікно крайньої з боку Росії хати, де жила Давидова Уляна Федорівна з дітьми, вночі постукав наш солдат. Він назвався одним з тих, кого німці повезли в Грайворон, пояснив, що втік з-під варти і просив допомоги. Назвав своє ім'я – Чашка Микола, пояснив, що родом з Сумщини. Отримавши цивільний одяг та взявши продуктів, він пішов назад через лінію фронту. І йому вдалось пробитись до своїх та вижити в подальших воєнних випробуваннях. Після війни від колишнього розвідника приходив до Уляни Федорівни лист, в якому він дякував за порятунок.

Імена решти бійців залишились невідомими¹.

В лютому – на початку березня 1943 р. року наше село було короткочасно звільнено від окупації під час наступу радянських військ на харківському напрямку². Через село пройшла радянська військова частина. Червоноармійці їхали на санях, з гармошкою і піснями. «Сибіряки» – називали себе вони. Під

¹ Токар В.Є., Ісаєнко О.Є.

² История Второй мировой войны 1939-1945 в 12 т. / Гл.ред. А.А. Гречко. М.: Воениздат, т.6 С. 128-134.

час короткого перепочинку в селі вони убили німця, який від отриманої контузії був не сповна розуму і ходив від одного села до іншого та жебракував. Його відвели на окраїну села, розстріляли і вкинули в криницю¹.

За кілька днів у селі з'явилися представники Золочівського військкомату і почалась друга хвиля мобілізації. Ціновий Іван за наказом представників військового комісаріату почав складати списки призовників. Кількох чоловік було в березні призвано, зокрема Зайцева Андрія Васильовича, Сафонова Миколу Артемовича, Ільченко Василя Пантелейовича². Провоювали вони менше місяця. Тих, кого Золочівський районний військовий комісаріат встиг призвати (здебільшого жителів райцентру), ненавчених, погано озброєних, навіть не одягнених у військову форму, радянське командування відразу кинуло в атаку на німецькі позиції біля села Крисине (Богодухівського району). Там вони всі і полягли. Їхні тіла довго лежали непоховані, і матері ходили туди шукати тіла своїх дітей³.

В цей час короткотривалого звільнення села сталась ще одна трагічна подія. Прямо біля школи партизан з Сумщини на прізвище Пухальський, не розібравшись, разом зі старостою Сафоновим застрелили Цінового Івана, якого перед окупацією партійні органи залишали для підпільної роботи на селі, та морозоводолинського (із сусіднього села) старосту Задорожного Дмитра⁴ (Додаток П).

Після стабілізації німецько-радянського фронту після Сталінградської битви та в квітні-червні 1943 року обидві воюючі сторони готувались до нової битви на Курському виступі. Село Леміщине знаходилось в найближчому тилу німецьких військ. Тому окупанти, використовуючи існуючу аеродромну інфраструктуру та укріплення в районі «Халепиних могил», влаштували тут навчальний полігон для тренувальних стрільб. Стріляли зі своїх реактивних мінометів, як їх охрестили в народі – «ванюш», по цілям, розташованим на

¹ Ісаєнко І.П.

² ОБД «Меморіал». URL: <https://obd-memorial.ru/html/> (дата звернення: 20.09.2020)

³ Лисун І.В.

⁴ Ісаєнко О.Є.

полі біля села Тимофіївка (Золочівського району)¹. Також на полігоні тренувались артилеристи протитанкової артилерії. В якості мішеней вони використовували ворота, які познімали у селі в домогосподарствах леміщан².

В цей час німецькі солдати були частими гостями в селі. Приїздили по продукти, горілку домашнього виробництва – самогон. Ніяких образ людям не чинили, навіть пригощали дітей шоколадками. Особовий склад німецької артилерійської частини складався з простих німців, призваних на війну мимо їхньої волі. Один німець трошки володів російською і ламаною мовою сказав у розмові з селянами: «Я воювати не хочу, в мене драй кіндер на Фатерлянд (тобто троє дітей на Батьківщині). Хай би краще Гітлер зі Сталіним удвох зійшлись і побились, а нас не чіпали». За кілька тижнів до Курської битви ця частина відбула з села, очевидно, в район майбутніх бойових дій³. Та не завжди траплялись такі людяні вояки. Іншого разу проїжджаючи через село німецькі солдати застрелили телицю, що паслась, вкинули в машину і поїхали далі⁴.

В роки воєнного лихоліття значно впав життєвий рівень селян. Як паливо взимку використовували сухі гілки з лісу, солому, стебла соняшника, виволочки пирію, сушені коров'ячі кізяки. Паливо використовували в основному для приготування їжі, бо на повноцінне опалення його не вистачало. Хати на зиму утепляли кукурудзинням, стеблами соняшнику, соломною та осокою, закриваючи цими рослинами стіни. По весні це «укриття» часто згодувалось худобі. Продуктами харчування забезпечував город. Основною їжею був пісний борщ та варена картопля. В борщ на нитці на хвилинку опускали невеликий кусочок сала, потім витягували і ховали до іншого разу. Цукру не було, його заміняла варена «солодушка» з цукрових буряків. Хліб випікали не часто, бо не було муки. Зерно грубо мололи на ручних жорнах і пекли коржі та млинці. Їжу мастили олією економно, за допомогою пір'їнки. В кого була корова, ті краще

¹ Счасний І.Є.

² Ісаєнко І.П.

³ Ісаєнко І.П.

⁴ Хрякова Г.П.

харчувались, але корів залишилось мало, бо важко було заготовити корм для худоби на зиму¹.

Тяжкою була доля жінки-колгоспниці у роки війни, саме на її плечі ліг тягар домашнього господарства, виховання дітей, робота в колгоспі. В якості одного із прикладів можна згадати долю Ісаєнко Івги Іванівни. У роки війни вона залишилася разом із чотирма маленькими дітьми (сином та трьома доньками, одна із яких мала значні проблеми зі здоров'ям). Вона мала вдома корову, декількох поросят, піклування за якими без чоловіка уже саме по собі тяжке завдання. А в холодні зимові дні, щоб розпалити піч треба було йти в ліс, що знаходиться за декілька кілометрів від села за в'язанкою дров, і так кожного дня. Але війна не зламала її і жінці вдалося виростити та виховати своїх дітей².

Загалом в часи окупації колгоспна система з її примусовою і практично безоплатною працею збереглась. І це в той час, коли робоча худоба і техніка були здебільшого евакуйовані. Весь тягар селянської праці ліг на плечі жінок, підлітків і старих. Окупаційна влада докладала всіх зусиль, щоб витягти з українського села всі потрібні ресурси. В цьому їй допомагали колабораціоністи з місцевих жителів, здебільшого репресовані радянською владою у 1930-х роках. В цей час селяни відчували себе повністю беззахисними перед гітлерівською репресивною машиною. Люди в душі надіялися на повернення з перемогою своїх синів, батьків, чоловіків, про долю яких нічого не знали вже два роки.

2.3. Радість визволення. Вшанування пам'яті про війну

Протиборство воюючих сторін завершилось остаточним поверненням радянської влади. Село Леміщине, як і Харківщина, були звільнені від німецької окупації в ході серпневого 1943 року контрнаступу радянських військ

¹ Ісаєнко Л.П.

² Томенко О.І.

на белгородсько-харківському напрямку (операція «Полководець Румянцев»)¹ (Додаток Р). Село Леміщине знаходилося в смузі наступу 1 танкової армії Воронезького фронту, яка рухалась з півночі, з боку Белгородської області². Село знаходилося на лівому фланзі 6 гвардійського танкового корпусу під командуванням генерала А. Гетмана, якому було поставлене завдання визволити місто Богодухів³. 6 серпня 1943 р. Леміщине було визволене танкістами без бою. Танків було так багато, що стояли під кожним будинком. Після короткого перепочинку і ремонту танки, загативши ривчак ящиками з-під боєприпасів, пішли на Богодухів⁴. А на полі неподалік села залишились стояти 2 німецькі «Тигри», підбиті, за свідченнями жителів села, німецькою ж таки авіацією, яка не розпізнала «своїх»⁵.

Богодухів від Леміщиного знаходиться на відстані близько 18-20 км і тому протягом наступних десяти днів було в селі тривожно від канонади, яка постійно доносилась звідти та від повітряних боїв у небі. Німецьке командування організувало контрудар і тяжкі бої за місто продовжувались ще до 17 серпня⁶. 1 танкова армія внаслідок великих втрат під Богодуховом, де їй довелось зіткнутись з кращими танковими дивізіями Вермахту, була виведена в тил⁷. В село знову вступила радянська танкова частина, яка була відведена в тил на ремонт. У скверу ремонтники лагодили бойову техніку, а в школі на деякий час розмістивсь госпіталь⁸.

Останні тривоги селян були 22 серпня. Вибухів вже було нечутно, але південніше села доносивсь безперервний гул техніки. «Невже знову відступ?» – думали люди⁹. Ніхто тоді не здогадувався, що це була передислокація

¹ История Второй мировой войны 1939-1945 в 12 т./ Гл. ред. А.А. Гречко. М.: Воениздат, т.7, С.170

² Українська РСР у Великій Вітчизняній війні 1941-45 рр. У 3 т. /Гол.ред. І.Д. Назаренко. К.: Видавництво політичної літератури України, 1968. Т.2. С. 118

³ Гетман А.Л. Танки идут на Берлин. М.: Наука, 1973. С. 115

⁴ Ісаєнко О.Є.

⁵ Ляшенко С.В.

⁶ История Второй мировой войны 1939-1945, т.7. С.175

⁷ Катюков М.Е. На острие главного удара. М.:Воениздат, 1974. С. 287

⁸ Коваль Г.В.

⁹ Ісаєнко О.Є.

радянських військ з-під Богодухова в район Харкова¹, який наступного дня був звільнений від окупантів².

Після армійських частин слідом ішли війська НКВС, які виявляли та заарештовували колабораціоністів. Старост та поліцаїв, які потрапили до рук енкаведистів, могли просто зразу без суду і слідства розстріляти чи повісити, як це, наприклад, було у Великій Рогозянці³. Та леміщанські поліцаї втекли разом з німцями. Сліди Григорія Ісаєнка знайшлися після війни аж у Канаді. А от староста Сафонов був затриманий і підданий суду ще в роки війни. За співробітництво з фашистами та вбивство Цінового та Задорожнього отримав 25 років таборів, з яких уже ніколи не повернувся. Разом з ним судили і партизана Пухальського, якому дали 7 років позбавлення волі за те, що не розгледів замаскованого ворога і вбив чесних радянських громадян⁴.

З поверненням органів радянської влади почавсь призов осіб призовного віку до армії. Згідно з наказом Ставки ВГК № 089 від 09.02.1942 «Про призов до Червоної армії громадян, які мешкають на визволеній від окупації територіях» та постанови ДКО від 13.10.1943 р. призову підлягали призовники від 17 до 50 років. Призив проводився відразу після звільнення населених пунктів уповноваженими від запасних армійських полків, а в міру відновлення – районними військкоматами⁵. Вже 21 серпня 1943 року, тобто, ще до звільнення Харкова з села Золочівським військкоматом були призвані перші призовники⁶. З моменту остаточного визволення села до закінчення війни з села було призвано 45 чоловік (Додаток С). Це лише трохи менше, ніж за всі попередні призови разом взяті. Таким чином, цей призов був наймасовішим, село залишилось практично без чоловіків.

На «Халепиних могилах» знову розмістивсь радянський аеродром транспортної авіації. Восени 1943 року транспортний літак, навантажений боєприпасами, невдовзі після зльоту зазнав аварії і впав неподалік від села,

¹ Твердохліб М.Ф. Слобожанський хутір у роки воєнного лихоліття. Кременчук: Вид-во Піраміда. 2010. С. 165

² История Второй мировой войны 1939-1945. т.7. С. 177

³ Томенко А.І.

⁴ Ісаєнко О.С.

⁵Рибченко Л. Радянські військові мобілізації на території України у 1941-1945 рр. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1063-5/9.pdf> (дата звернення: 25.03.2021)

⁶ ОБД «Меморіал». URL: <https://obd-memorial.ru/html/> (дата звернення: 21.09.2020)

пролетівши всього кілометра три. Один льотчик загинув, іншого селяни витягли живим. Розбитий літак з часом леміщани розтягли по частинах. Ще довго в селі можна було побачити двері чи сани, оббиті обшивкою літака, а діти бавились уламками приладів¹.

До кінця війни на батьківщину повертались лише демобілізовані після тяжких поранень. Так у 1944 році в село повернувся демобілізований після поранення Лавриненко Тимофій Якимович і знову очолив колгосп, який відновив свою роботу².

До тяжкої праці селян на колгоспних полях чи фермах за «трудодні» додалась повсякденна загроза покарання за невиконання планів здачі державі грошового податку та сільськогосподарських продуктів, вирощених на особистому подвір'ї. З кожного селянського присадибного господарства необхідно було здати 40 кг м'яса, свинячу шкуру, 120 яєць, 10% зібраного на городі урожаю і, якщо була корова, то ще й 350 літрів молока на рік. До того ж частину продуктів треба було продати, щоб сплатити 600 карбованців податку та викупити облігації державної позики на суму 200 карбованців. При цьому треба було виробити не менше 200 трудоднів за рік. На кожен трудодень колгоспники отримували 200 грам зерна. За невиконання цих повинностей у хату міг прийти уповноважений сільської ради, описати все майно і передати його у державну власність або погрожували забрати земельну ділянку біля хати. Під такою загрозою люди тяжко працювали і з великими труднощами знаходили кошти для розрахунків з державою³.

До того ж селяни змушені були платити ще й податок «на бездітність» («Податок на холостяків, одиноких і малосімейних громадян»), введений в листопаді 1941 року. Цим податком (6% від заробітної плати) обкладались бездітні чоловіки від 20 до 50 років та бездітні заміжні жінки від 20 до 45 років. Вже після війни, у 1949 році були прийняті поправки до податку в бік його збільшення для сільських жителів. Бездітні селяни відраховували на

¹ Ляшенко С.В.

² Коваль Г.В.

³ Ісаєнко Л.П.

користь держави 150 крб. в рік, однодітні – 50 крб. і дводітні – 25 крб. тобто, основний тягар податку лягав на сільських трударів¹.

9 травня 1945 року в селі дізнались про перемогу у війні. В цей же день відбулось святкування. З червоним прапором прийшли жителі Морозової Долини. В колгоспі зарізали корову(!) і прямо на траві біля сільського будинку культури влаштували святкове застілля². Традиція збиратись разом на День Перемоги зберігається в селі і до сьогодні.

Тяжкий спадок і тяжкі спогади залишила війна. Загалом на фронт пішло 107 наших земляків, з них загинули 53 (Додаток Т). Їхні могили розкидані від Мамаєва кургану в Сталінграді (Ільченко Василь Васильович) до околиць Берліна (Ільченко Василь Пантелейович)³. На двох односельців рідні отримали похоронки (Плахотник Андрій Іванович та Фролов Микита Захарович) і в Книзі Пам'яті вказані навіть місця їх поховання⁴, але вони на радість рідним повернулись живими⁵. Під час окупації до Німеччини було вигнано 25 юнаків і дівчат, 20 жінок не дочекалась чоловіка, стали вдовами (Додаток У). Звання Героя Радянського Союзу присвоєно у 1944 році посмертно нашому землякові Чалому Олександру Микитовичу за героїзм при форсуванні Дніпра (Додаток Ф). Майже всі бійці, що повернулись, мали поранення чи інвалідність. Була майже повністю евакуйована чи знищена матеріальна база колгоспу, залишились без книжок школа і бібліотека.

Тяжкий спадок залишила війна. Від матеріальної бази довоєнного колгоспу «Імені Ілліча» не залишилось майже нічого: коні були забрані у діючу армію, велика рогата худоба евакуйована у східні райони СРСР, трактори та автомобілі передані на потреби армії. Господарські приміщення були зруйновані, сільськогосподарський інвентар розграбований, худоби не було.

¹ Григорьев Д. Налог на бездетность. Загадки истории. 2017. № 33. С. 6-7.

² Коваль Г.В.

³ Книга пам'яті України: Харківська область. Харків: Наукова редакція Харківського обласного видання Книги Пам'яті України, т.7, 1995. С. 385.

⁴ Книга пам'яті України: Харківська область. Харків: Наукова редакція Харківського обласного видання Книги Пам'яті України, т.7, 1995. С. 447, 489.

⁵ Соколовський В.І. Пам'ять. Золочів: ТОВ Золочівська друкарня, 2003. С. 86.

Демобілізація військовослужбовців йшла поступово. Декому довелося взяти участь і у війні з Японією (Рукас Василь Дмитрович)¹. Останні призови 1944-45 років не були демобілізовані до 1950-53 рр.² Військовополонені, що потрапили до німецьких концтаборів і вижили в роки війни, були відправлені до радянських таборів, в Донбас на відбудову шахт. Додому вони повертались теж в 1949-53 рр.³

У 1965 році в селі вперше, як і по всій країні, урочисто відзначали День Перемоги. Партійні органи організували масову кампанію: мотоциклісти їздили з червоними знаменами від села до села, відбувались мітинги. Ветерани отримали цінні подарунки. Біля сільського клубу було встановлено меморіальну дошку з іменами загиблих односельців, а біля школи у 1968 році – пам'ятник Герою Радянського Союзу Чалому О.М. (Додаток Х). З того часу стало в селі традицією святкування 9 травня Дня Перемоги біля сільського клубу і меморіальної дошки з іменами загиблих односельців. Ветерани в цей день виступали на мітингу, перед молоддю (Додаток Ц).

Але взагалі леміщанські чоловіки, що пройшли війну, були небагатослівні. Те, про що вони розповідали в тісному колі сім'ї чи друзів, розходилося з лакованою правдою про війну, яку несли в маси партійні органи. Так, Ісаєнко Юхим Федорович своїм близьким розповідав, як в 1941 р. він з частиною потрапив у оточення і полон. З німецького концтабору під Дніпропетровськом його забрала дружина. Вдома, на окупованій території він перебував до повернення радянських військ та призову 1943 року. Він не знав, що в наказі начальника Головного управління формування і комплектування Червоної Армії Ю. Щаденка № 97 від 10.03.1943 передбачалось усіх військовослужбовців, які свого часу без опору здались противнику і дезертирували з лав Червоної Армії й залишились на території тимчасово окупованої німецькими військами... після швидкої перевірки відправляти у штрафні частини⁴. У штрафбат потрапив і Юхим Федорович. Їм дали одну гвинтівку на п'ятьох і наказали виступити на передову. На

¹ Рукас В.М.

² Счасний І.Є.

³ Хрякова О.І.

⁴ Рибченко Л. Радянські військові мобілізації на території України у 1941-1945 рр. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1063-5/9.pdf> (дата звернення: 12.04.2021)

питання, як воювати без зброї, їм відповіли, що вони свою зброю ганебно віддали ворогу і тепер повинні забрати її у нього.

В бій штрафбат вступив при форсуванні Дніпра. Юхим Федорович розповідав, як пливли під шаленим вогнем противника, скільки народу загинуло. Як він виліз на правий берег і в нього метрів з 10 вистрілив з автомата німецький солдат: «Немов голоблею мене хто оперезав. Упав я у воду, лежу, думаю – мені кінець. Аж ні, зміг встати, куля не пробила тілогрійку, тільки великий синяк на грудях був». Цей, здавалось би неймовірний випадок, має своє пояснення. У німецьких солдат від безперервної стрілянини так нагрілись стволи автоматів, що кулі ледве вилітали і не мали вбивчої сили¹.

І в подальших боях штрафників ніхто не жалів. «Прийшов наказ іти в атаку. А німець так креше, що й голову не підняти. Сидимо в окопах, аж раптом повзе особіст в синьому кашкеті з пістолетом у руці і вимагає підніматись в атаку. Один воїн сказав, що куди ж нам під такий шалений вогонь. Тоді особіст зі словами: «Не хочеш померти смертю героя – помреш смертю боягуза» вистрілив бійцеві в лоб. І ми пішли в атаку»².

Тож тяжке поранення в ногу, яке Юхим Федорович отримав на річці Серет в Румунії, він сприйняв з радістю, як звільнення від тяжких мук. Однак ще й в госпіталі він став свідком нелюдського ставлення до військовослужбовців. Приймаючи поранених, лікарі суворо стежили, щоб не було самострілів. На очах Юхима Федоровича одного такого самостріла відразу взяли під руки конвоїри і тут же без суду і слідства розстріляли, вкинувши у яму, в яку скидали ампутовані кінцівки, закривавлені бинти та інші нечистоти³. Звичайно, такі розповіді простих солдат-окопників за часів радянської влади не були в пошані, і справжня правда про війну пішла в небуття разом з померлими ветеранами. Влітку 2017 року в селі помер останній учасник бойових дій Счасний Іван Єгорович.

Отже, звільнення села від окупації було сприйняте населенням села з великим полегшенням. Та ще майже два роки селяни хвилювались за долю

¹ Коженова З.Ю., Коженів В.В.

² Коженова З.Ю., Коженів В.В.

³ Коженова З.Ю., Коженів В.В.

своїх рідних, які були на фронтах війни, та оплакували багатьох загиблих в боях. Внаслідок мобілізації 1943-45 років село остаточно залишилось без працездатних чоловіків. Важкою працею жінки, підлітки та старі забезпечували країну і війська таким необхідним продовольством. Тому День Перемоги люди зустріли з радістю і надією на повернення з війни тих небагатьох, хто вцілів, з надією на краще життя після перемоги. Всі повоєнні роки учасники бойових дій були в пошані, з середини 1960-х рр. поступово в селі склалась традиція святкування Дня Перемоги.

Таким чином, щодо періоду після Другої світової війни вже слід говорити про «пост-селянство», з огляду на масштаби нищення соціальних та культурних норм, яке проводилося радянською державою впродовж 1930-х рр. Селянське суспільство і культура існували після цього часу лише частково, оскільки більшість його молодших членів вже відвернулась від селянських соціальних інституцій і культурних норм¹.

¹ Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920–1930 років. Київ : РОДОВІД, 1999. С. 19

Висновки

Назвою роботи є «Слобожанське село Леміщине в 1929-1945 рр.: колективізація, голодомор, терор, війна та життєві практики», оскільки за період, що розглядався, відбулось більше великих зламів у житті селянства нашого краю, ніж за весь попередній час. Патріархальне, розмірене життя мешканців села відійшло в минуле; суспільне становище селян, способи господарювання, культура, побут і навіть світогляд людей змінились рішуче і безповоротно. І все це відбулось за життя одного-двох поколінь. Тільки, на жаль, у цьому вирі подій було дуже багато понівечених доль простих людей.

На основі вивчення свідчень очевидців, документів та історичної літератури з теми можна прийти до висновку, що на долю жителів невеликого слобожанського села Леміщине випали тяжкі випробування, аналогічні з тими, що переживали і інші українські села. Першим великим потрясінням за період, що розглядається, була, звичайно, колективізація. В селі 1931 року був створений колгосп імені Ілліча, який за перше десятиліття свого існування став одним з кращих в області, був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві. Однак ці значні досягнення леміщан давались важкою та виснажливою працею.

Колективізація стала суперечливим явищем для українського села. Вона, з одного боку, принесла ряд позитивів. Так, була покращена соціальна сфера та сфера обслуговування населення (покращено дорогу, збудовано клуб, медпункт, діяли магазин, бібліотека, дитсадок тощо). Значно зріс рівень освіченості селян, діти відвідували школу. Технічне забезпечення села також зросло: з'явилися трактори, в селі були побудовані комори для збіжжя, корівник, свинарник, вівцеферма, конюшня. Колгосп почав займати передові позиції не лише на районному рівні, але і на всесоюзному.

З іншого боку, успіхи колгоспного будівництва були затьмарені методами, якими здійснювалась колективізація. Колективізація стала масовою травмою для українського селянства. Починаючи з 1929 року повсякденне життя селян зазнало кардинальних змін, починаючи із трудової сфери, закінчуючи сферою

культури та дозвілля. В результаті колективізації з'явився новий тип людини – колгоспник, який за своїм правовим статусом став більше схожим на кріпосного, ніж на вільного селянина. За свою тяжку працю в колгоспі селяни отримували мізер – оплату за трудовень, але не зважаючи на це вони несли тягар оподаткування, здачі необхідних сільськогосподарських продуктів з присадибної ділянки та державних хлібозаготівель, поєднаних із загрозами санкцій за їх невиконання.

Значних змін зазнала культура – українська традиційна культура була трансформована у радянську. Нація з власною культурою, досконалою мовою, високою мораллю набула рабської психології. Набули поширення нігілізм та атеїзм, тепер вірити треба було лише у прекрасну радянську державу та її вождя. Поступово, але досить швидко ввійшли в життя пристосуванство, лицемірство, покірність. В умовах становлення тоталітарної системи на селі людське життя знецінювалося.

Одним із руйнівних процесів на селі стало розкуркулення, яке проводилося в рамках колективізації. «Ліквідація куркуля як класу» призвела до втрати найбільш працелюбного та вмілого прошарку сільського населення. Більше десяти господарств леміщан були «розкуркулені», а кращі господарі репресовані. Саме вони були основними носіями промислів та ремесл, традиційної аграрної української культури. Доля розкуркулених складалася трагічно – депортації, розстріли, необхідність ховати своє куркульське походження. Сім'ї руйнувалися, майно розтягалось, зростали страх та напруженість у суспільстві, колишні друзі та сусіди тепер ставали ворогами.

Голодомор 1932-1933 років став історією великого злочину та великої травми, а головне – великої пам'яті. Саме він став тією останньою краплею, що зламала опір селянства та фактично закріпила його рабське становище у державі. Голодомор 1932-33 років зібрав свої криваві жертви. Але голод не лише приніс безліч людських втрат як серед дорослих, так і серед дітей, але і значно вплинув на духовну сферу. Нормальним явищем сприймалися доноси та крадіжки, які у майбутньому зайняли чільне місце у історії колгоспу, а також вплинули на його занепад у майбутньому.

Подих війни відчувався в Леміщиному з кінця 1930-х років: проводились військові навчання колгоспників, почались регулярні мобілізації на службу в РСЧА, в околицях села діяв тренувальний аеродром для військових льотчиків. 22 червня 1941 року назавжди поділило життя селян на довоєнний період і воєнне лихоліття. Війна принесла багато горя: втрати рідних людей, розруха і нестатки стали повсякденністю. В 1939-1945 роках радянська влада здійснила 5 мобілізацій військовозобов'язаних. На війну було призвано майже все працездатне чоловіче населення села – 107 чоловік, з них загинули – 53. Три жінки були на фронтах війни, одна загинула. На примусові роботи до Німеччини було вигнано 25 юнаків та дівчат, одна дівчина загинула у чужій стороні. Великими були матеріальні збитки. Від матеріальної бази довоєнного колгоспу «Імені Ілліча» не залишилось майже нічого: коні були забрані у діючу армію, велика рогата худоба евакуйована у східні райони СРСР, трактори та автомобілі передані на потреби армії. Праця колгоспників використовувалась у будівництві оборонних споруд. Від 22 жовтня 1941 року в селі встановивсь німецький окупаційний режим, який з невеликою перервою продовжувався до 6 серпня 1943 року. Село Леміщине в цей час перебувало під управлінням військових властей військової зони Східного фронту і адміністративно підпорядковувалось військовому коменданту с. Лютівка. Основними заходами окупаційної влади були: виявлення і знешкодження радянського підпілля, створення здебільшого з репресованих радянською владою нового адміністративного управління в особі старости та поліцаїв, збереження колгоспної системи з її підневільною працею, організація вилучення сільськогосподарської продукції на потреби Рейху, примусова мобілізація молоді (остарбайтерів) на роботу в Німеччині, встановлення атмосфери страху.

З поверненням радянської влади почалась нова хвиля мобілізації чоловіків віком від 17 до 50 років. Колабораціоністи, які не втекли з німцями, були виявлені і засуджені. Було відновлено колгосп під довоєнною назвою. Важка сільська праця лягла на плечі жінок, підлітків та старих. Крім роботи в колгоспі селяни змушені були сплачувати ще різні грошові та натуральні побори, викупляти облігації державної внутрішньої позики. Загалом за роки

війни умови життя селян значно погіршилися, оскільки їхньою долею і благополуччям не переймалась жодна влада. В цей час найбільш яскраво виявилась безпомічність простої людини перед лицем обох воюючих тоталітарних держав, людське життя знецінилось. Люди не були господарями своєї долі, а йшли на смерть і у вигнання за примхою вождів Радянського Союзу і Третього Рейху.

Звістка про перемогу над нацистською Німеччиною була сприйнята в селі з надією на покращення життя, на повернення з війни рідних, на те, що вже не прийдуть в село зловісні «похоронки». День 9 травня став для жителів села днем пам'яті і скорботи про великі жертви, принесені на вівтар найстрашнішої в історії людства війни. З роками в селі склалась традиція щорічного відзначення цього свята на спільному зібранні біля стели з іменами загиблих односельців поблизу сільського будинку культури.

Підсумовуючи викладене вище, можна дійти до висновку, що історія села Леміщине під час колективізації та війни була схожою на історії багатьох таких же слобожанських сіл, адже всюди в нашому краї відбувались однакові для того часу процеси, пов'язані з діями і заходами радянської влади. Водночас ця історія була неповторною, як неповторними були долі людей – творців цієї історії, яким випало винести нелегкий тягар колективізації та воєнних років.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Amy Whisman Unwritten: The Hidden History of the Holodomor. Liberty University. A Thesis Submitted to the Department of History. Vineland, New Jersey April 2018. 78 с.
2. Авіамузей. Навчальні літаки 1920-ті-1940-ві рр. URL: <http://авиару.рф/aviamuseum/aviatsiya/sssr/uchebnyye-samolety-2/uchebnyye-samolety-1920-e-1940-e-gody/>
3. Бем Н. Ставлення українського селянства до ліквідації куркульства як класу та суцільної колективізації сільського господарства (1930-1931 рр.). Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2003. 9. С. 227-243
4. Бойко О.Д. Історія України: Посібник. К.: Видавничий центр Академія, 2002. 656 с.
5. Важнейшие решения по сельскому хозяйству за 1938–1946 гг. М. : ОГИЗ-Сельхозгиз, 1948. С. 236
6. Гісем О.В. Історія України. Довідник. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2014. 640 с
7. Гетман А.Л. Танки идут на Берлин. М.: Наука, 1973. 392 с.
8. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки / Відп. ред. В.М. Литвин. Наукова думка. К., 2003. 888 с.
9. Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд. Р. Я. Пиріг; НАН України. Ін-т історії України. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2007. 1128 с.
10. Горюнов Ю.А. Государственный комитет обороны постановляет (1941-45). Цифры. Документы. М., 2002. 492 с.
11. Горинь Г. Голодомор 1932-33 років – нищівний удар по фундаментальних устроях традиційного укладу життя українського села. Відлуння голодомору – геноциду 1932-1933. Етнокультурні наслідки голодомору в Україні. Львів. НТШ. 2005. С. 106-121

12. Григорьев Д. Налог на бездетность. Загадки истории. 2017. № 33. С. 6-7.
13. Григоренко П., Соколовський В., Шаповалов М. Золочів: Історико-красназнавчий нарис. Харків: Прапор, 1977. 64 с
14. Google Maps. Супутникове зображення с. Леміщине. URL: <https://www.google.com.ua/maps/@50.3282853,35.7151068,2384m/data=!3m1!1e3?hl=ru>
15. Ewald Ammende. Human Life in Russia / Introduction by The Rt. Hon. Lord Dickinson, K.B.E., P.C.; Historical Introduction by Dr. James E. Mace Harvard University. Cleveland, 1984. 349 p.
16. История Второй мировой войны 1939-1945: в 12 т. / Гл. ред. А.А. Гречко. М.: Воениздат. Т.6. 1976. 552 с.
17. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. НАН України; Інститут історії України / В.А. Смолій (відп.ред.) К.: Наук. думка, 2006. Т.2 653 с
18. История Украинской ССР. К.: Наукова думка. Т.8 640 с.
19. Катюков М.Е. На острие главного удара. М.:Воениздат. 1974. 429с.
20. Книга пам'яті України: Харківська область. Харків: Наукова редакція Харківського обласного видання Книги Пам'яті України, т.7, 1995. 816 с
21. Кобець Л.С. Чорні сторінки історії Писарівки. Золочів: Золочівська друкарня. 61 с
22. Колективізація і голод на Україні: 1929-1933 : збірник матеріалів і документів. Ін-т історії України; АН України. Інститут історії України та ін.: Упоряд.: Г. М. Михайличенко, Є. П. Шаталіна; Відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ: Наукова думка. 1992. 736 с.
23. Коллективизация сельского хозяйства. Важнейшие постановления Коммунистической партии и Советского правительства. 1927–1935. М., 1957. с. 387
24. Конквест Роберт. Жнива скорботи : колективізація і голодомор. Київ: Либідь. 1993. VII. 275 с.

25. Косик В. Україна та Німеччина у Другій світовій війні. Львів, Українознавча бібліотека НТШ, 1993. № 3. 658 с.
26. Кривошеев Г.Ф., Андронников В.М., Буриков П.Д. Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание. М.: Наука, 2009. 453 с.
27. Лисенко О.Є. Евакуаційні заходи урядів УРСР і СРСР на території УРСР в роки Великої Вітчизняної війни СРСР 1941–1945: енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Видавництво Наукова думка. 2005. 672 с.
28. Лупіка Т.О. Аграрна політика радянської влади в перші повоєнні роки та її вплив на стан сільського господарства Харківщини. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2010. Вип. 13. С. 134-142
29. Матеріали сімейного архіву родини Рукас
30. Матеріали сімейного архіву родини Токар.
31. Матеріали сімейного архіву родини Хрякових
32. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів. К.: Держполітвидав. 1963. 310 с.
33. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920–1930 років. Київ : РОДОВІД. 1999. 559 с.
34. Обобщенный банк данных «Мемориал». URL: <https://obd-memorial.ru/html/>
35. Панченко П. Геноцидний голод 1932-1933 років в Україні в контексті історизму.. Електронне наукове фахове видання – міжвідомчий тематичний збірник «Історія науки і біографістика». 2008. № 1. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2008-1/08pppuki.pdf>
36. Панченко П.П., Шмарчук В. А. Аграрна історія України К; Тов. Знання, КОО. 2000. 342 с.
37. Перехрест О. Г. Українське село 1941-1945 рр.: економічне та соціальне становище. Монографія. НАН України. Ін-т історії України. Черкаси. ЧНУ ім. Б. Хмельницького. 2011. 668 с.

38. Петренко В.І. Голодомор 1932-1934 рр. – злочин проти українського народу. Наукові записки ВДТУ. Вип. 6. Серія: історія, Зб. наук. праць. Вінниця. 2003. С. 67-75
39. Петренко В. І. Масове розкуркулення українського селянства в 1930–1933 рр.: механізм творення голодомору Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. 2008. Вип. 13. С. 112-120.
40. Портал «Память народа 1941-1945». URL: https://pamyat-naroda.ru/?static_hash=5b002f1bd31cfb69c9d70a67dd5fd1ecv6
41. Реабілітовані історією. Харківська область: Книга перша. Ч.1/ДП «Редакційно-видавнича група Харківського тому серії «Реабілітовані історією». К., Х.: Оригінал, 2005. 800 с.
42. Reisenauer T.P. The Great Famine in Soviet Ukraine Toward New Avenues of Inquiry into the Holodomor. North Dakota State University. Fargo. 2014. 84 p.
43. Рибченко Л. Радянські військові мобілізації на території України у 1941-1945 рр. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1063-5/9.pdf>
44. Романець Н. Р. Особливості реалізації політики розкуркулення на початковому етапі суцільної колективізації (січень-березень 1930 р.). Гуржіївські історичні читання : зб. наук. праць. Черкаси, 2009. С. 406-411
45. Соколовський В.І Пам'ять. Золочів: ТОВ Золочівська друкарня. 2003. 131 с.
46. Спогади Бугла Івана Павловича, 1938-2008, освіта середня спеціальна, проживав в с. Леміщине від народження
47. Спогади Власенко Дмитра Устимовича, 1924 р.н., освіта середня спеціальна, проживав в с. Леміщине до 2009 р.
48. Спогади Зайця Івана Петровича, 1928-2011, освіта 7 кл., проживав в с. Леміщине від народження
49. Спогади Заєць Марії Петрівни, 1946 р.н., освіта 7 кл., проживає в с. Леміщине від народження
50. Спогади Зіренко Ганни Демидівни, 1918-2010, освіта 4 класи, проживала в с. Леміщине від народження

51. Спогади Ісаєнка Івана Петровича, 1936-2019, проживав в с. Леміщине від народження.
52. Спогади Ісаєнко Лариси Петрівни, 1912-1999, освіта 4 класи, проживала в с. Леміщине від народження
53. Спогади Ісаєнко Олексія Єгоровича, 1931-2016, освіта 7 класів, проживав в с. Леміщине від народження
54. Спогади Ковалю Гната Володимировича, 1927-2010, освіта середня спеціальна, проживав в с. Леміщине від народження.
55. Спогади Коженова Василя Вікторовича, 1951 р.н., освіта середня спеціальна, проживав в с. Леміщине у 1951-1969 рр, та від 1998 до теперішнього часу
56. Спогади Коженової Зінаїди Юхимівни, 1930-2016, освіта 7 класів, проживала в с. Леміщине від народження
57. Спогади Комишанського Олексія Степановича, 1909-1992, освіта середня спеціальна, проживав у с. Леміщине у 1930-1936 рр.
58. Спогади Лисуна Івана Васильовича, 1925 р.н., освіта середня спеціальна, мешкає у смт. Золочів від народження.
59. Спогади Лещенка Тимофія Мілентійовича, 1907-1988, освіта середня спеціальна, проживав в с. Леміщине від народження
60. Спогади Ляшенко Василя Івановича, 1925-2007, освіта 7 класів, проживав в с. Леміщине від народження.
61. Спогади Ляшенко Степана Васильовича, 1947-2019, освіта середня спеціальна, проживав в с. Леміщине від народження.
62. Спогади Порожняка Миколи Івановича, 1956-1997, освіта середня спеціальна, мешкав у с. Леміщине від народження.
63. Спогади Рукас Варвари Мілентіївни, 1926-2010, освіта вища, проживала в с. Леміщине від народження
64. Спогади Счасного Івана Єгоровича, 1926-2017, освіта середня спеціальна, проживав у с. Леміщине від народження до 1944 р. та в 1989-2017 рр.
65. Спогади Токар Віри Єгорівни, 1928-2013, освіта 7 класів, проживала в с. Леміщине від дня народження

66. Спогади Токара Петра Івановича, 1954-2015, освіта середня спеціальна, проживав у с. Леміщине у 1954-1972 рр. та у 2012-2014 рр.
67. Спогади Томенко Анатолія Івановича, 1928-2012, освіта вища, проживав у с. Леміщине у 1993-2012 рр.
68. Спогади Хрякової Ганни Павлівни, 1918-2005, освіта 7 класів, проживала в с. Леміщине до 1999 р.
69. Спогади Хрякової Олени Іванівна, 1914-2005, освіта середня спеціальна, проживала в с. Леміщине з 1931 р.
70. Стасюк О. Деформація народної культури в роки Голодомору. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2008. 18. С. 349-361
71. Стасюк О. Деформація української традиційної культури в 1929–1934 роках. Етнічна історія народів Європи. 2005. Вип. 20. С. 95–99
72. Субтельний О. Україна. Історія. К.: «Либідь», 1992. 510 с.
73. Суворов В. Ледокол. М: Издательский дом Новое время. 1993. 351с.
74. Твердохліб М.Ф. Слобожанський хутір у роки воєнного лихоліття. Кременчук: Вид-во Піраміда. 2010. 232 с.
75. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-45 рр.: в 3 т. / Гол. ред. І.Д. Назаренко. К.: Видавництво політичної літератури України, 1968. Т.2. 517 с.
76. Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький К.: Інститут історії України НАН України, 2012. 786 с.
77. Фицпатрик Ш. Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е годы: деревня. / Пер. с англ. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН). 2001. 422 с
78. Хряков В.И. А жизнь удалась: рассказы. Кемерово: Кузбассвузиздат, 2009. 46 с.
79. Шульга І.Г. Голод на Поділлі: До 60-річчя голодомору 1933 р. Вінниця. 1993. 223 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

URL:

<https://www.google.com.ua/maps/place/Лемещино,+Харьковская+область,+62233/@50.3290265,35.7142948,2004m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x4127d03d70506b7d:0x5466e110650d55ea!8m2!3d50.3291345!4d35.7194084?hl=ru>
(дата звернення: 05.05.2021)

Додаток Б

Голови колективних господарств у с. Леміщині з 1929 до 1941 року

Коваль Володимир Романович – голова ТСОЗу у 1929-1930 роках. Один із співзасновників комнезаму і його активний учасник.

Счасний Єгор Йосипович – голова колгоспу імені Ілліча у 1935-1938 роках. За походженням чех. У Першу світову війну як солдат австрійської армії потрапив у російський полон. У 1917р. був відправлений на роботу в село Леміщині. Тут одруживсь і прожив до смерті. Учасник війни 1941-1945 років. Нагороджений медаллю «За перемогу над Німеччиною».

Лавриненко Тимофій Якимович – голова колгоспу імені Ілліча в 1938-1957 рр. В 1930 р. обраний головою Леміщанської сільської ради. У 1938 р. очолив колгосп імені Ілліча і був головою з перервою на час війни (1941-44) до 1957 року. Маючи освіту всього 4 класи, володів неабиякими організаторськими здібностями. За високі досягнення у праці двічі був учасником ВСГВ (у 1940 та 1956 рр.). Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, малою срібною медаллю учасника ВСГВ.

Фотографії з сімейного архіву родини Хрякових

Додаток В

Колгоспне життя у 30-ті роки

Перший трактор на лемішанських полях. *Фото з сімейного архіву родини Рукас.*

Перша колгоспна вівчарня. *Фото з сімейного архіву сім'ї Токар*

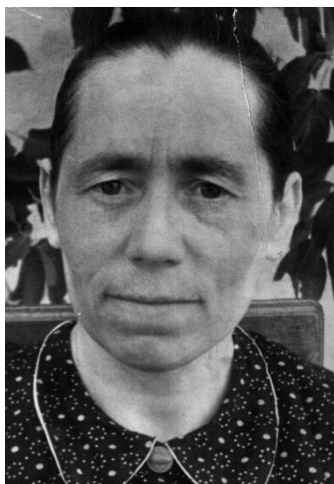
Додаток Г

Кращі ланкові колгоспу імені Ілліча в 30-ті роки

Порожняк Марія Єгорівна (1911-1991)

Ланкова. Майстер високих врожаїв. Її ланка вирощувала по 450 ц/га цукрових буряків. У 1940 р. учасниця Всесоюзної сільськогосподарської виставки, у 1953 – Всеукраїнської наради працівників сільського господарства. Нагороджена двома медалями «За доблестный труд».

Лавриненко Марія Дмитрівна (1910-1978)

Ланкова. Її ланка вирощувала по 400 ц/га цукрового буряка. Учасниця ВСГВ 1940 р. Нагороджена медалями «За доблестный труд в годы Великой Отечественной войны 1941-45гг.» (1946р.) та «За трудовую доблесть».

Фотографії з сімейного архіву родини Хрякових

Додаток Д

Ланкова Лавриненко Марія Дмитрівна демонструє вирощений її ланкою врожай цукрового буряка

Фото з сімейного архіву родини Хрякових

Додаток Е

Напередодні війни. Воснні збори

Фото з сімейного архіву Ковалю Г.В.

Додаток Є

Призвані до Червоної Армії до початку Великої Вітчизняної війни.

1. Заєць Григорій Васильович.	1920 р.н.	
2. Ільченко Олександр Володимирович.	1921	загинув
3. Ільченко Олександр Іванович.	1920	загинув
4. Ісаєнко Василь Михайлович.	1921	загинув
5. Коваль Василь Володимирович.	1917	загинув
6. Коваль Степан Володимирович.	1921	
7. Ісаєнко Єгор Олександрович.	1921	
8. Ісаєнко Гаврило Прокопович.	1920	загинув
9. Зіренко Олексій Кузьмич.	1921	
10. Халенко Семен Васильович.	1921	загинув
11. Суховій Павло Денисович.	р.н. невідомий	загинув
12. Хряков Іван Павлович.	1911	
13. Ісаєнко Микола Прокопович	1916	
14. Рудяк Іван Михайлович	1921	загинув
15. Ільченко Олександр Іванович	1920	загинув
16. Токар Іван Іванович	1920	
17. Дмитренко Сергій Григорович	1915	загинув

Додаток Ж

Довідка з шталагу II Штерн-Буххольц від 27.12.41 про смерть Рудяка Івана Михайловича

Потрапив у полон під час боїв на о. Езель

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25			
Personalkarte I: Personelle Angaben																		Beschriftung der Erkennungsmarke Nr. 015404									
Kriegsgefangenen-Stammlager: 302																		Lager:									
Name: Rudjak Pyg. Iwan u. Bad manny																		Staatsangehörigkeit: Ukr									
Vorname: Iwan u. Bad manny																		Dienstgrad: Soldat. 1. rang									
Geburtsort: 15. I. 1921. d. Linnich																		Truppenteil: 79 Inf.-Reg. Komp. II. Bn.									
Religion: orth																		Zivilberuf: Tischler Berufs-Ort:									
Vorname des Vaters: Michail G. Enyru																		Matrikel Nr. (Stammrolle des Heimatstaates):									
Familienname der Mutter: Hainko																		Gefangennahme (Ort und Datum): 5. 10. 41 Esel									
																		Ob gesund, krank, verwundet eingeliefert: gesund.									
Lichtbild																		Nähere Personalbeschreibung									
27.12.41																		Größe		Haarfarbe		Besondere Kennzeichen: keine					
																		160		dunkel							
Fingerabdruck des rechten Zeigefingers																		Name und Anschrift der zu benachrichtigenden Person in der Heimat des Kriegsgefangenen									
																		Charukovskaja ob. Seltschenskaja									
																		u-n - selo Semistschenko									
																		Rudjak Iwanonija.									
																		Wenden!									
Dem. m. Abg. Liste № 7. 28. 4. 42 Bau u. Arb. Bati. 102																		Харьков об. Золотевск с. Семшево Кудряк Евдоким									
																		Bemerkungen:									
																		Name: Lager: Beschriftung der Erkennungsmarke Nr. Lager:									

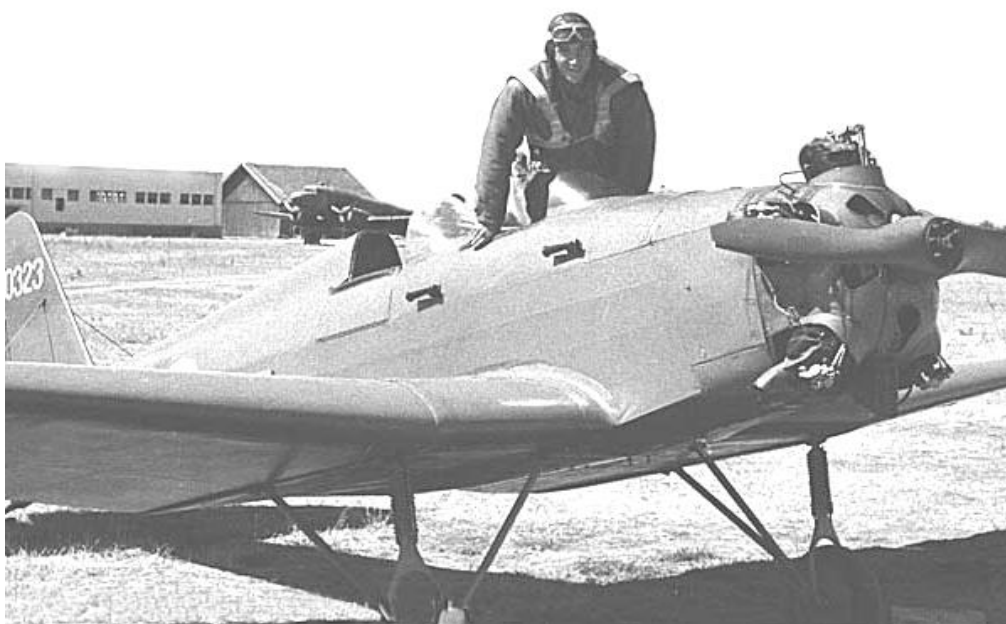
URL: ЦАМО РФ <http://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=300685984>
 (дата звернення: 20.09.2020)

Додаток 3

Літак УТ-1

Літак УТ-2

URL: <http://авіару.рф/aviamuseum/aviatsiya/sssр/учебные-самолеты-2/учебные-самолеты-1920-е-1940-е-годы/учебно-тренировочный-самолет-ут-1/>
(дата звернення: 04.02.2021)

Додаток И

Район розташування «Халепиних могил»

Матеріали сімейного архіву родини Хрякових

Додаток I

Перший магазин споживчої кооперації. Побудований в кінці 30-х рр. XX ст.

Сучасний стан. Фото автора

Додаток І

Леміщанська школа в 30-ті роки.

Вчителька Хрякова Олена Іванівна з учнями. 1938 р.

Фотографії з сімейного архіву родини Хрякових

Додаток Й

Черговий в сільраді біля телефону. Саме по телефону отримали звістку про війну.

Фото з сімейного архіву Рукас В.М

Додаток К

Призвані 23 червня 1941 р.

1.	Бугло Павло Максимович	1911 р.н.
2.	Дмитренко Федір Григорович	1907
3.	Донцов Мусій Йосипович	1911
4.	Ільченко Андрій Єгорович	1913
5.	Ільченко Василь Омелянович	1913
6.	Ільченко Костянтин Васильович	1907
7.	Ільченко Лука Митрофанович	1908
8.	Ільченко Михайло Омелянович	1911
9.	Ільченко Петро Єгорович	1914
10.	Ісаєнко Дмитро Йосипович	1910
11.	Ісаєнко Костянтин Прокопович	1918
12.	Ісаєнко Микола Прокопович	1916
13.	Ісаєнко Охрім Степанович	1913
14.	Лавриненко Тимофій Якимович	1905
15.	Лавриненко Іван Якимович	1903
16.	Лепцев Семен Якович	1913
17.	Рудяк Дмитро Опанасович	1913
18.	Рудяк Олексій Михайлович	1912
19.	Супрун Володимир Григорович	1918
20.	Порожняк Степан Феофанович	1910
21.	Бугло Іван Петрович	1915
22.	Ільченко Василь Васильович	1905
23.	Ільченко Юхим Єгорович	1908
24.	Ільченко Олексій Васильович	1910
25.	Ісаєнко Василь Степанович	1909
26.	Ісаєнко Григорій Прокопович	1906
27.	Ісаєнко Єгор Йосипович	1905
28.	Ісаєнко Петро Йосипович	1923
29.	Ісаєнко Федір Йосипович	1908
30.	Ісаєнко Степан Прокопович	1912
31.	Фролов Дмитро Захарович	1914
32.	Шупик Іван Лукич	1914
33.	Шупик Петро Лукич	1911
34.	Сіренко Григорій Васильович	1913
35.	Сафонов Артем Петрович	
36.	Порожняк Пилип Феофанович	1913
37.	Ільченко Олександр Володимирович	1921

Додаток Л**Призвані у другій хвилі мобілізації (10 серпня 1941 р.)**

1.	Кравченко Олександр Максимович	1919
р.н.		
2.	Порожняк Михайло Тимофійович	1919
3.	Рукас Андрій Дмитрович	1919
4.	Ісаєнко Федір Павлович	1919
5.	Фролов Іван Захарович	1919
6.	Лавриненко Іван Якимович	1903

Додаток М**Призов 19-річних призовників 1922 р.н. за мобілізацією, оголошеною ДКО 15 вересня 1941 р.**

1.	Демченко Іван Романович	1922
р.н.		
2.	Лещенко Дмитро Мелентійович	1922
3.	Ісаєнко Михайло Олександрович	1922
4.	Зіренко Петро Андрійович	1922

Додаток Н

Жінки на війні

1.	Ільченко Марфа Єгорівна
р.н.	1920
2.	Супрун Катерина Мусіївна	1920
3.	Халенко Варвара Марківна	1918

Супрун К.М.

Халенко В.М.

Фотографії з сімейного архіву родини Хрякових

Додаток О

Остарбайтери

- 1.Булашевська Варвара Іванівна
- 2.Сіренко Варвара Антонівна
- 3.Ляшенко Наталія Степанівна
- 4.Ляшенко Василь Іванович
- 5.Коваль Мотрона Володимирівна
- 6.Романенко Антоніна Никанорівна
- 7.Супрун Антоніна Григорівна
- 8.Супрун Леонід Григорович
- 9.Сафонов Олександр Артемович
- 10.Ісаєнко Марія Павлівна
- 11.Рудяк Марія Михайлівна
- 12.Лещенко Олександра Мілентіївна
- 13.Ільченко Євдокія Іванівна
- 14.Годуненко Марія Петрівна
- 15.Сафонова Надія Сергіївна
- 16.Лавриненко Клавдія Василівна
- 17.Ісаєнко Галина Опанасівна
- 18.Халенко Анастасія Василівна
- 19.Счастлива Надія Єгорівна
- 20.Зіренко Олександра Яківна
- 21.Сіренко Ганна Петрівна
- 22.Ільченко Олександра Василівна
- 23.Халенко Катерина Василівна
- 24.Порожняк Анастасія Феофанівна
- 25.Тарабан Ганна Лук'янівна

Додаток П

Переказ про вбивство Івана Цінового

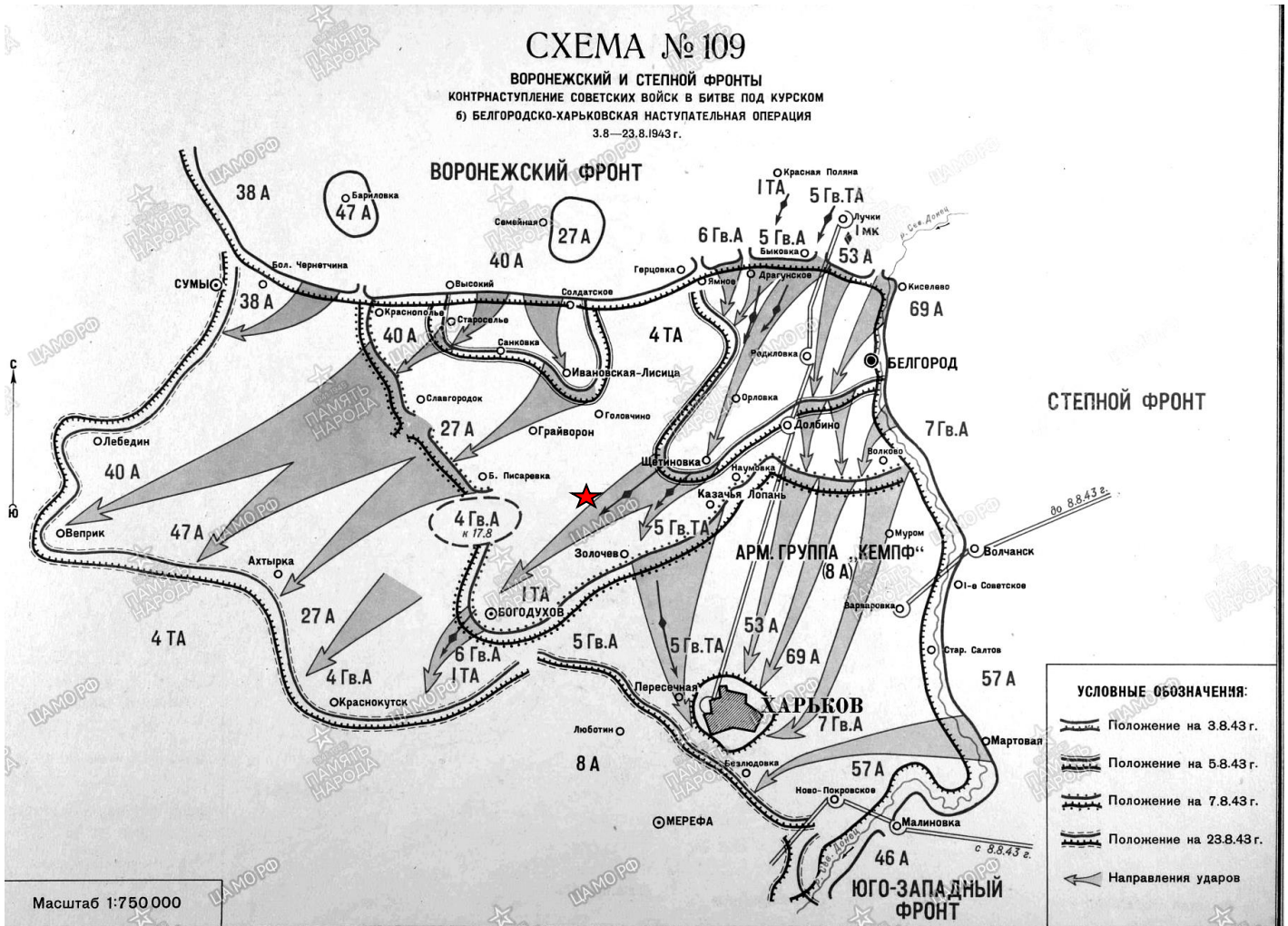
Було це під час короткочасного звільнення нашого села від фашистів у березні 1942 р. В село приїхали з Золочева військові, позвали Цінового Івана та морозівського старосту Задорожного Дмитра і наказали готувати списки осіб призовного віку для воєнкомату. З Дмитром та Іваном пішли до старости, що був при німцях, Сафонова Івана Петровича і, не заставши того вдома, забрали в його матері поросю і рушницю. Після цього військові поїхали на Золочів. Наступного дня в хаті Цінових (навпроти школи) Іван та Дмитро разом з вчителями писали списки. Цього ж дня в село прийшов Пухальський – партизан з Сумщини. Як Сафонову вдалось з Пухальським зустрітись і переконати, що він – «свій» – невідомо. Пухальський з Сафоновим зайшли до Цінових і запитали, хто забирав поросю і рушницю. Ціновий признався і виніс рушницю, Іван Петрович її забрав і непомітно від оточуючих зарядив. «Пішли в управу» (колгоспну контору) – сказав Пухальський. Іван з Дмитром пішли перші, Пухальський з Сафоновим – позаду. Біля школи задні вистрілили: Сафонов з рушниці, Пухальський – з пістолета. Дмитро Задорожній був убитий наповал, а Іван Ціновий був поранений і почав тікати городами, але ще одна куля його все ж догнала. Після війни стало відомо, що Івана Цінового на час окупації комсомольська організація району залишала для підпільної роботи.

Після звільнення села в 1943 р., ще в ході війни, Сафонова Івана Петровича засудили за цей злочин та за співробітництво з окупантами до 25 років таборів. Там він і помер. Пухальському дали 7 років за те, що не розібравсь, хто є хто. Після війни Пухальський з табору прислав листа на колгоспну парторганізацію, прохаючи знайти пом'якшуючі обставини для перегляду справи. Свої дії в той день він мотивував тим, що його на це чорне діло намовив Сафонов Іван Петрович.

Записано зі слів Ісаєнка Олексія Єгоровича.

Додаток Р

Схема Белгородсько-харківської наступальної операції 03.08. – 23.08.1943 р., в ході якої було остаточно визволене с. Леміщине. Розсекречена наказом міністра оборони РФ 08.05.2007 р.

- с. Леміщине

URL: ЦАМО РФ <https://pamyat-naroda.ru/ops/kontrnastuplenie-sovetskikh-voysk-v-bitve-pod-kurskom-b-belgorodsko-kharkovskaya-nastupatel'naya-oper/>
 (дата звернення: 05.10.2020)

Додаток С

Призвані згідно з постановою ДКО від 13.10.1943 р у 1943-1945 рр.

1.	Ільченко Пантелій Митрофанович	1900 р.н.
2.	Власенко Дмитро Устимович	1925
3.	Давидов Єгор Федорович	1902
4.	Заєць Петро Назарович	1903
5.	Зіренко Кузьма Самойлович	1891
6.	Зіренко Прокоп Кузьмич	1923
7.	Зіренко Сергій Самойлович	1902
8.	Ільченко Іван Петрович	1925
9.	Ісаєнко Іван Михайлович	1923
10.	Ісаєнко Олександр Єгорович	1891
11.	Ісаєнко Павло Єгорович	1926
12.	Ісаєнко Юхим Федорович	1902
13.	Ісаєнко Яків Єгорович	1902
14.	Кручина Григорій Кирилович	1923
15.	Кручина Кирило Антонович	1891
16.	Ляшенко Іван Якимович	1891
17.	Ляшенко Олексій Степанович	1925
18.	Ляшенко Степан Петрович	1896
19.	Плахотник Андрій Іванович	1924
20.	Порожняк Михайло Матвійович	1925
21.	Рудяк Прокіп Степанович	1896
22.	Рудяк Степан Михайлович	1925
23.	Рукас Василь Дмитрович	1921
24.	Сіренко Іван Антонович	1923
25.	Сіренко Михайло Васильович	1924
26.	Счасний Єгор Йосипович	1896
27.	Тротченко Олександр Андрійович	1925
28.	Фролов Микита Захарович	1903
29.	Халенко Григорій Васильович	1926
30.	Шупик Леонід Лукич	1926
31.	Счасний Іван Єгорович	1926
32.	Манєкін Олександр Матвійович	1923
33.	Власенко Василь Устимович	1924
34.	Субота Микола Григорович	1926
35.	Токар Микола Іванович	1927
36.	Зайцев Андрій Васильович	1923
37.	Ісаєнко Микола Павлович	1925
38.	Ісаєнко Григорій Федорович	1894
39.	Лавриненко Василь Якимович	1894
40.	Плахотник Іван Євтихійович	1898
41.	Порожняк Матвій Пилипович	1900
42.	Рудяк Степан Прокопович	1923
43.	Сафонов Микола Артемович	1925

44.	Сіренко Петро Романович	1896
45.	Ільченко Василь Пантелейович	1926
46.	Ісаєнко Микола Олександрович	
47.	Ісаєнко Андрій Полікарпович	1899
48.	Зіренко Степан Полікарпович	1904
49.	Лавриненко Іван Васильович	1901

Додаток Т

Поіменний список полеглих на війні жителів с. Леміщине

1. Бугло Іван Петрович
2. Дмитренко Сергій (Григорій) Григорович
3. Зайцев Андрій Васильович
4. Зіренко Петро Андрійович
5. Зіренко Степан Полікарпович
6. Ільченко Василь Васильович
7. Ільченко Олександр Володимирович
8. Ільченко Василь Пантелейович
9. Ільченко Марфа Єгорівна
10. Ільченко Олександр Іванович
11. Ільченко Олексій Васильович
12. Ільченко Юхим Єгорович
13. Ісаєнко Андрій Полікарпович
14. Ісаєнко Афанасій (Опанас) Єгорович (Георгійович)
15. Ісаєнко Афанасій (Опанас) Якович
16. Ісаєнко Василь Михайлович
17. Ісаєнко Микола Павлович
18. Ісаєнко Григорій Прокопович
19. Ісаєнко Гаврило Прокопович
20. Ісаєнко Єгор Йосипович
21. Ісаєнко Петро Йосипович
22. Ісаєнко Федір Йосипович
23. Ісаєнко Федір Павлович
24. Ісаєнко Степан Прокопович
25. Ісаєнко Василь Степанович
26. Ісаєнко Григорій Федорович
27. Ісаєнко Микола Олександрович
28. Коваль Василь Володимирович
29. Коваль Микола Володимирович
30. Лавриненко Василь Якимович
31. Лавриненко Іван Якимович
32. Лавриненко Іван Васильович.
33. Плахотник Іван Євтихійович
34. Порожняк Матвій Пилипович
35. Порожняк Пилип Феофанович
36. Рудяк Іван Михайлович
37. Рудяк Мойсей Михайлович
38. Рудяк Степан Прокопович
39. Сафонов Артем Петрович
40. Сафонов Микола Артемович
41. Сафонов Олексій Дмитрович
42. Сіренко Григорій Васильович
43. Сіренко Олександр Васильович

- 44.Сіренко Петро Романович
- 45.Суховій Павло Денисович
- 46.Суховій Денис Григорович
- 47.Фролов Дмитро Захарович
- 48.Фролов Іван Захарович
- 49.Халенко Семен Васильович
- 50.Шупик Іван Лукич
- 51.Шупик Петро Лукич
- 52.Комишанський Антон Степанович (підпільник)
53. Ільченко Олександр Володимирович

Загиблі воїни-лемішани, рік народження яких та час призову з'ясувати не вдалось

1. Рудяк Мойсей Михайлович
2. Сафонов Олексій Дмитрович
3. Сіренко Олександр Васильович
4. Суховій Денис Григорович

Додаток У

Вдови учасників війни

1. Лавриненко Ганна Петрівна
2. Лавриненко Дар'я Самійлівна
3. Субота Надія Яківна
4. Ісаєнко Ганна Михайлівна
5. Ісаєнко Дар'я Федорівна
6. Ільченко Федора Полікарпівна
7. Ільченко Антоніна Василівна
8. Суховій Марія Василівна
9. Фролова Наталія Дорофіївна
10. Ісаєнко Марфа Охтисівна
11. Ісаєнко Варвара Володимирівна
12. Зіренко Ганна Демидівна
13. Сафонова Настя Максимівна
14. Сіренко Наталія Степанівна
15. Порожняк Тетяна Іванівна
16. Ісаєнко Антоніна Петрівна
17. Ісаєнко Євгенія Іванівна
18. Сіренко Ганна Михайлівна
19. Доценко Олена Іванівна
20. Ісаєнко Ольга Семенівна
21. Сафонова Василиса Яківна
22. Ільченко Мотря Дмитрівна

Додаток Ф

Коротка біографія Героя Радянського Союзу Чалого Олександра Микитовича

Чалий Олександр Микитович народився 1918 року в селі Леміщине в сім'ї заможного селянина. Батьки – Чалий Микита Іванович та Чала Єлизавета Дмитрівна мали п'ятеро дітей. У ранньому віці Олександр залишився без батька, який трагічно загинув від рук бандитів. У 1926 році Сашко пішов до Леміщанської початкової (чотирьохрічної) школи, яку закінчив у 1930 році. У 1933 році сім'я Чалих переїздить на батьківщину матері – в село Кадниця. У 1939 році Олександр Чалий був призваний до лав Червоної Армії. Служба проходила в місті Чита на Далекому Сході.

Після нападу Німеччини на СРСР Олександр Чалий одним з перших заявив про своє бажання відправитись на фронт. Це бажання здійснилось лише у 1942 році, коли частина, в якій служив Олександр, була перекинута на фронт. Після Курської битви фашисти відступали, чіпляючись за кожен зручний для оборони клаптик нашої землі. Одним з природних рубежів, який на думку ворога, міг зупинити наступ радянських військ, був Дніпро. Олександр Чалий у складі 136 стрілецької дивізії, яка йшла в авангарді 1-го Українського фронту, в жовтні 1943 року підійшов до Дніпра. Дивізія однією з перших повинна була форсувати водний рубіж, закріпитись на правому березі, і, розширюючи і поглиблюючи плацдарм, дати можливість іншим частинам просуватись на захід. Форсування Дніпра було проведено успішно, плацдарм було відвойовано і по переправі, яка була наведена, під шаленим вогнем противника на протилежний берег рухались танки, гармати, бійці. Єфрейтор Чалий з групою саперів отримав наказ за будь-яких обставин підтримувати безперервну переправу військ, лагодити зруйновані снарядами і бомбами частини понтонного мосту. Протягом трьох діб виконуючи обов'язки офіцера, який загинув, Олександр Чалий зі своїми товаришами робив усе можливе і неможливе для забезпечення безперервної роботи переправи. Без найменшого відпочинку, у льодяній воді, під безперервним обстрілом, стікаючи потом і кров'ю та гублячи своїх товаришів, сапери навіть у години найсильніших

нальотів авіації не залишали свій пост. Безперервна робота переправи відіграла вирішальну роль в успішному форсуванні Дніпра і просуванні радянських військ на захід. І в цьому була велика заслуга ефрейтора Чалого, на грудях якого засяяла медаль «За відвагу».

Потім були вуличні бої у Києві, під час яких Олександр підтримував безперервний зв'язок командування своєї частини з передовими підрозділами наших військ.

Останній бій Героя відбувся в Обухівському районі на Київщині. Фашисти не могли змиритись з втратою Києва і, підтягнувши резерви, пішли у контрнаступ. Точились жорстокі сутички. В бою в ніч з 26 на 27 січня Олександр Чалий перший піднявся в атаку і, стікаючи кров'ю від ран, ведучи за собою бійців свого підрозділу, першим ввірвався до ворожих укріплень. В цій сутичці він знищив багато фашистів, примусив замовкнути ворожі кулемети. В цьому бою Олександр отримав смертельні рани і ранком 27 січня 1944 року помер у польовому госпіталі. Героя було поховано у братській могилі у селі Червоне Друге Обухівського району на Київщині.

У лютому 1944 року Указом Президії Верховної Ради СРСР Олександра Чалого було нагороджено Зіркою Героя посмертно.

Пам'ять про нашого земляка-героя свято бережуть на київській землі. На могилі Героя встановлена меморіальна дошка, учні місцевої школи посадили біля братської могили алею Пам'яті, проводять тут уроки мужності.

У 1968 р. в с. Леміщине, на батьківщині Героя, був встановлений пам'ятник О.М.Чалому.

Матеріали з сімейного архіву родини Хрякових

Додаток Х

Меморіальна дошка з іменами загиблих жителів сіл Леміщине і Морозова Долина

Пам'ятник Герою Радянського Союзу Чалому Олександрі Микитовичу

Фотографії

сімейного

архіву

Хрякових

Додаток Ц

Мітинг в річницю Дня Перемоги. Кінець 70-х рр. XX ст.

Виступає парторг колгоспу «Імені Ілліча» Скляренко Володимир Григорович.

Ветерани Ільченко К.В. (справа) та Дмитренко Ф.Г. (зліва) виступають перед учнями Леміщанської школи біля приміщення клубу. 9 травня 1978 р.

Фотографія сімейного архіву Ісаєнка І.П.

**9 травня 2000 р. Воїни прикордонного загону застави «Тимофіївка»
на святкових урочистостях**

Фотографія сімейного архіву родини Хрякових

Резюме

Дипломна робота «Слобожанське село Леміщине в 1929-1945 рр.: колективізація, голодомор, терор, війна та життєві практики» – це дослідження історії села Леміщине Богодухівського району Харківської області в роки колективізації, репресій на селі та Другої світової війни.

Оригінальність роботи полягає у першому ґрунтовному дослідженні історії одного із слобожанських сіл України – села Леміщиного. Саме через призму повсякденного життя селян було продемонстровано ті зміни, які відбулися в роки колективізації, голодомору, терору та війни на українському селі, як із селянина-землевласника сільські мешканці перетворилися на колгоспників. У роботі комплексно відображено зміни у господарському, суспільному та культурному житті українського села.

Метою роботи стало вивчення та дослідження історичних процесів та явищ в українському селі на прикладі села Леміщиного.

В результаті дослідження було вперше створено цілісний історичний опис трагічного життя одного із слобожанських сіл, а також досліджено взаємозв'язки між загальноісторичними подіями та тим, яке значення вони мали на місцевому рівні. Колективізація, голодомор, терор та Друга світова війна – трагічні моменти життя українського селянина, які спровокували злам традиційного патріархального устрою, формування на селі колгоспної системи та кардинальних змін у культурному житті та свідомості селян (на селі замість традиційного українського селянина з'явилася радянська людина).

Summary

Thesis «Slobodian village Lemyshchyne in 1929-1945: collectivization, famine, terror, war and life practices» is a study of the history of Lemyshchyne village (Bogudukhiv district of Kharkiv region) during the years of collectivization, large-scale repressions and World War II.

The originality of the work lies in the first thorough study of the history of one of the Slobodian villages in Ukraine – the village of Lemishchyne. It was through the prism of the daily life of the peasants that the changes that took place during the years of collectivization, famine, terror and war in the Ukrainian countryside were demonstrated, as the villagers turned from a peasant-landowner into a collective farmer. The work comprehensively reflects the changes in the economic, social and cultural life of the Ukrainian countryside.

The aim of the work was to study and research historical processes and phenomena in the Ukrainian village on the example of the village of Lemishchyne.

For the first time a holistic historical description of the tragic life of one of the villages of Slobodian Ukraine was created, as well as the interrelationships between general historical events and their significance at the local level. The following conclusions were obtained: collectivization, famine, terror and the Second World War – tragic moments in the life of the Ukrainian peasant, which provoked the break of the traditional patriarchal system, the formation of the collective farm system in the countryside and radical changes in cultural life and consciousness (a Soviet man appeared in the village instead of a Ukrainian traditional peasant).